

## FERNANDO PESSOA- UN CAVALER DE TRISTĂ FIGURĂ

*„Dumnezeu m-a creat ca să fiu copil și am rămas mereu așa. Dar de ce a permis ca Viața să mă bată, să îmi ia jucăriile și să mă lase singur?”*

**(Fernando Pessoa)**



Lisabona, „care în lumea atât de ușoară a altora este prințesă”, așezată „acolo unde pământul se sfârșește și începe marea” (Camões), 13 iunie 1888, ora 15 și 20 de minute, în casa cu numărul 4 din Piața Sao Carlos, se naște Fernando Antonio Nogueira Pessoa. „Astăzi o rază a fost copleșită de luciditate. M-am născut.” De la fereastra vastului apartament se vede râul Tejo. E sărbătoarea Sfântului Anton, clopotele bisericii bat mai mult ca de obicei, străzile sunt pline de cărătorii de apă, de anticari, de coșari, de lustragii, de neguțători. Pe la ferestre, rufe puse la uscat și vase mici de flori cu crini, garoafe și busuioc. „*Flores de junho/ dure em vos o pensamento/ soi apenas um momento/ esperando ser terminado.*” (Fernando Pessoa) Așezați pe scaune la porțile caselor, vecinii poartă discuții însuflețite, iar copiii colindă cerând o monedă de Sfântul Anton, Sfântul Luptător care a înfruntat demonii până l-a salvat un fulger.

Teatrul São Carlos, aflat în apropierea casei în care s-a născut Pessoa, a fost inaugurat la 30 iunie 1873, cu opera lui Cimarosa, „*Balerina amantă*”, într-o epocă în care femeile nu puteau urca pe scenele portugheze. La 1800 legea a fost revocată de D. Maria I (Regina Nebună), descrisă de istoricul Rocha Martins drept „*nepieptănată, palidă, care se simțea în păcat, și care vedea împrejurul său numai figuri ale infernului.*”

Nogueira (din partea mamei) și Pessoa (din partea tatălui) sunt două nume de familie care îi arată originea sefardă. Tatăl său, Joaquim de Seabra Pessoa, moare când copilul avea șapte ani. În ciuda acestei tragedii are o copilărie liniștită și singuratică. „*La 7 ani arată deja un caracter rezervat, deloc infantil. Îi place să se joace singur. La toate acestea este nevoie să adăugăm multe impulsuri de furie și aproape de ură, plus multă frică.*”

Anul 1974, când, după patru decenii de oprimare, portughezii au reușit să-și recucerească demnitatea și să se scuture de dictatură prin așa-numita „*revoluție a garoafelor*”, aduce Portugalia în inima Europei. Patru ani mai târziu era comemorat centenarul nașterii lui Fernando Pessoa. Cu acest prilej, „*unul dintre*

*cele mai importante cazuri de exportabilitate din toate timpurile*” devine poetul Pessoa. Egal în poezie cu Saint-John Perse, Maiakovski și Gottfried Benn (Alain Bosquet), creator din stirpea lui Picasso, Stravinski, Joyce, Braque, Hlebnikov și Le Corbusier (Roman Jakobson), Fernando Pessoa alături de Camões înseamnă însăși limba portugheză. „Am suferit în mine, cu mine, aspirațiile tuturor erelor, și împreună cu mine au colindat, pe țărmul auzit al mării, neliniștile (desassossegas) tuturor timpurilor. Ceea ce oamenii au vrut, și nu au înfăptuit, ceea ce sufletele au fost, și nimeni nu a spus - din toate acestea s-a plămădit sufletul sensibil cu care am colindat pe țărmul mării.” („O Livro do Desassossego”)

În cele patru decenii de salazarism Portugalia a fost marginalizată, poezia s-a autoizolat în marginile spațiului lusitan, iar teatrul și proza s-au provincializat. (Am trăit o experiență asemănătoare și știm traiectoria literaturii române în raport cu cea europeană după Al Doilea Război Mondial.) Anul 1978 a însemnat anul redescoperirii lui Pessoa prin așa-zisul său jurnal „O Livro do Desassossego” („Cartea neliniștirii”) care a fost tradus în numeroase limbi europene devenind în scurt timp un *best-seller*.

În cufărul găsit după moartea lui Pessoa au fost inventariate în jur de 27 453 texte, deși în timpul vieții nu publicase decât patru plachete de poeme și sonete scrise în engleză și volumul de poezii „**Mesaj**” care primise premiul al doilea la un concurs pe teme patriotice. Perioada îndelungată petrecută în Africa de Sud, la Durban, (unde tatăl său vitreg avea funcția de consul) în care primește o educație de tip saxon, îi influențează atât gândirea cât și opera determinându-i bilingvismul -scrisa cu aceeași ușurință atât în portugheză cât și în limba lui Shakespeare.

Numele lui Fernando Pessoa va rămâne legat de cea mai importantă revistă a primului val de modernism portughez, „**Orpheo**”, perioadă în care se manifestă generația de tranziție dintre simbolism și avangardă. În 1915, pledând pentru noua poezie, pe care doar el o visa, în revista „**Orpheo**”, se nasc cei trei heteronimi ai săi. Autor „*multiplu precum universul*”, Pessoa nu poate fi afiliat unui anume curent literar, amploarea proiectelor sale fiind uluitoare prin variabilitatea stilistică, dar și prin cantitate: inventează și abandonează curente, școli, doctrine c-o ușurință nemaîntâlnită, dând uneori impresia că s-ar afilia unor *-isme* la modă.

Întors în Portugalia, încearcă în 1907 să pună bazele unei tipografii, după ce renunțase la Facultatea de Litere, dar dă faliment. Trăiește pur și simplu de azi pe mâine dintr-un umil salariu de traducător pentru corespondența câtorva oficii comerciale, resemnându-se într-o existență plină de rutină și refuzând pur și simplu să mai părăsească Lisabona. Evadările sale din acest spațiu sufocant vor fi pur imaginative prin intermediul zecilor de **heteronime** cărora le-a

inventat un anume statut social, care vor călători peste mări și țări, vor locui la țară sau în Brazilia, reușind astfel să se sustragă destinului implacabil:

*„Marile neliniști ale sufletului nostru sunt întotdeauna niște cataclisme cosmice. Atunci când ne ating, de jur împrejurul nostru soarele începe să-și rătăcească drumul, iar stelele, să se perturbe. Vine o zi, pentru orice suflet simțitor, când Destinul i se transformă în apocalipsa unei angoase - când se prăbușesc cerurile și toate lumile peste disperarea lui*

*A te simți o ființă superioară, dar a te vedea tratat de Destin mai rău decât dacă ai fi un infirm - cine ar putea să se laude că e om într-o astfel de situație?”*, afirmă cel mai renumit dintre heteronimii săi, Bernardo Soares, autor al „Cărții Neliniștirii”.

Fernando Pessoa n-a avut nici măcar bucuria de-a trăi o mare iubire. În viața lui a existat o singură femeie, Ofélia Maria Queirós, cu care a purtat vreme de un an o corespondență impresionantă - au fost găsite cincizeci de scrisori. La capătul unui an de iubire platonice, Pessoa însuși taie, scurt, firul relației pe motiv că nu-i capabil să susțină o familie din punct de vedere material. Cei doi vor rămâne prieteni, Ofélia Queirós rămânându-i fidelă lui Pessoa, chiar dacă se revăd abia după nouă ani când vor lua legătura printr-un nepot al acesteia.

Așa cum regele Midas fusese blestemat ca orice atinge să se transforme în aur, Pessoa purta în sângele destinului său forța ca tot ceea ce atinge să se transforme în literatură. Astfel, episodul Ofélia este asimilat, personajul devine o ficțiune care a avut doar un simplu rol în „drama cu oameni” care a fost viața lui Pessoa. „Viața-text” își va urma cursul în momentul în care experimentul ontologico-estetic se va fi terminat.

*„Sînt într-o defensivă nesfârșită, scrie Pessoa în jurnalul său. Mă doare viața și mă dor ceilalți. Nu pot privi realitatea în față. Soarele însuși mă descurajează și mă dezolează. Doar noaptea - noaptea singur, străin, uitat, pierdut, fără legătură cu realitatea, fără a fi de folos nimănui - mă întâlnesc cu mine însumi și îmi dau curaj.*

*Mi-e frig de viață. În existența mea, totul e o groapă umedă și catacombe întunecoase. Sînt marea înfrîngere a ultimei armate care apară ultimul imperiu. Știu că sînt sfîrșitul unei vechi și dominatoare civilizații. Sînt singur și părăsit - eu cel care mă obișnuisem să comand altora. Sînt fără prieteni, fără conducător - eu cel pe care mereu alții l-au condus.”*

*Ceva în mine cerșește veșnic milă - și se plînge pe sine, ca pe un Dumnezeu mort, fără altare în templu, cînd năvala barbarilor a inundat frontierele iar viața a venit să ceară socoteală imperiului pentru ceea ce a făcut cu fericirea.*

*Întotdeauna mi-a fost frică să se vorbească de mine. Am eșuat în toate. N-am îndrăznit nici măcar să mă gîndesc că voi fi ceva. Nici măcar n-am visat să mă*

*gîndesc la ceea ce aş dori, deoarece chiar şi în vis am ştiut că nu sînt potrivit cu viaţa fie şi în postura de visător vizionar.*

*Nici un sentiment nu-mi ridică de pe pernă capul, pe care l-am înfundat acolo pentru că nu mai suportam corpul, pentru că nu mai suportam ideea că trăiesc, pentru că nu mai suportam nici măcar ideea absolută a vieţii.” ( 1931, „Cartea Neliniştirii” - trad. Mihai Zamfir)*



La 30 noiembrie 1935, când Fernando Pessoa murea, la doar patruzeci şi şapte de ani, opera sa era precum vârful unui aisberg, cunoscută doar în mediile literare portugheze.

Format la şcoala clasicilor greco-latini, a gnosticilor alexandrini, trecând apoi prin literatura ezoterică, prin poezia metafizică engleză, cu un popas destul de lung în grădina literelor lui Shakespeare şi a lui Poe, până la decadenţii veacului trecut, Pessoa rămâne scriitorul a cărui operă e greu de clasificat. Ca şi Ion Barbu, creator al acelei Helade, „*chenar de ingenuu şi rar*”, Pessoa îşi îndreaptă atenţia către o Grecie a poeziei absolute:

#### **XIV**

*„Nu-mi pasă de rime. Rareori*

*Doi copaci, aşezaţi unul lângă celălalt, sunt identici.*

*Eu gîndesc şi scriu aşa cum florile au culoare*

*Însă mai imperfect în felul de a mă exprima*

*Fîindcă-mi lipseşte simplitatea divină*

*De-a fi doar exterior pe de-a-ntregul.*

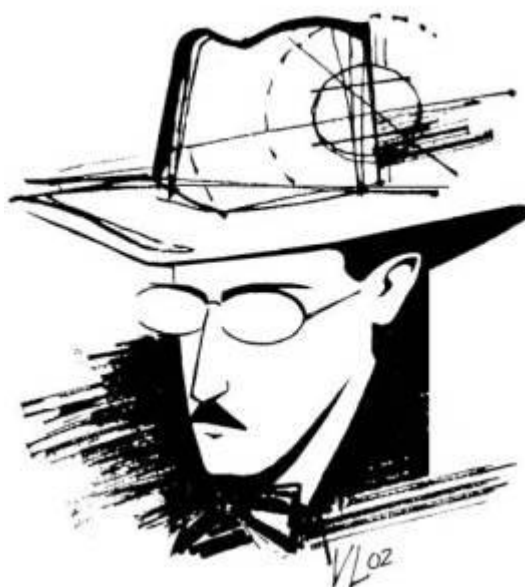
*Privesc și mă emoționez,*

*Mă emoționează apa cum curge pe un teren înclinat,*

*Iar poezia mea e firească asemeni unei rafale de vânt...”*

Primele poeme le-a scris în engleză între 1905-1908, influențat de poezia simbolistă și de curentul portughez „saudosist”, dar debutul se petrece în 1912 în revista „A Aguia” („Acvila”) în calitate de critic literar, cu o serie de articole despre poezia portugheză. Unul din articolele sale se numește **„În pădurea înstrăinării”** - tema înstrăinării și a căutării de sine rămânând substanța operei sale. În toată această perioadă se caută, încearcă să se rupă de simbolism și momentul oportun apare atunci când cunoaște opera lui Marinetti. Futurismul a fost ca o scânteie care a străbătut întreaga Europă și în urma căruia au rămas trei mari poeți: Apollinaire, Maiakovski și Pessoa.

În tot ceea ce a scris Fernando Pessoa, granița dintre ficțiune și realitate rămâne nedefinită însă, ceea ce-l face pe Fernando Pessoa inedit și special, sunt **heteronimele** pe care le-a creat. În loc să plăsmuiască replici diferite ale unui personaj sau să semneze sub diverse pseudonime, el a creat **heteronime**, care generează replici, personaje, „drama în oameni” (*Drama em gente*), cum zice el, o mulțime care se manifestă pe diferite voci.



Ce sunt **heteronimele** lui Pessoa? Sunt multiplii săi, personaje diverse cărora le-a inventat și o biografie, un statut social și al căror destin va depinde de cel al creatorului lor. Uneori vor corespunde între ei, vor polemiza chiar, în presă. *„Opera pseudonimă este cea a autorului „în propria persoană” mai puțin semnătura numelui său; opera heteronimă este cea a autorului „în afara persoanei sale”; adică ea este cea unei personalități în întregime fabricată de el, așa cum ar fi replicile unui personaj dintr-o piesă de teatru oarecare, scrisă de mâna sa.”* Așadar, genitorul se află „în afara persoanei sale”, vede lumea creată de el „din exterior” - e o adevărată iluzie, spune Pessoa, să crezi în propria „unitate și unicitate”. *„M-am distrus pentru a crea; atât de bine m-am exteriorizat înlăuntru încât în interior nu mai exist decât în-afară.”*

*(Cartea neliniștirilor)*

Toată această arhitectură heteronimică stă sub semnul întâlnirii cu opera lui Walt Whitman, Álvaro de Campos, unul din poeții născuți din imaginația lui Pessoa, fiind identificat cu el. Editorul și traducătorul în engleză al operei lui Pessoa, Richard Zenith, a descoperit șaptezeci și doi de **heteronimi**, dintre care se individualizează printr-o operă bine definită: *Alberto Caeiro* (simbolistul), *Ricardo Reis* (neoclasical) și *Álvaro de Campos* (futuristul) - poeții și „semi-heteronimul“ persoană *Bernardo Soares* (un alter-ego al poetului), autor al „**Cărții neliniștirilor**“. Cei patru, alături de ortonimul Pessoa, se raportează la tradiții culturale total diferite, însă bine conturate, complexe, uluitoare. Apariția lor s-a datorat unei crize existențiale, fiind ca o salvare de angoasa realului; astfel Pessoa s-a distanțat de creația anterioară portugheză și a pus propria sa temelie. Într-o scrisoare către Adolfo Casais Monteiro, Pessoa dezvăluie erupția heteronimilor săi cei mai importanți: *„Cred că în 1912 mi-a venit ideea să scriu câteva poeme de factură păgână. Am plăsmuit ceva în versuri neregulate (nu în stilul lui Álvaro de Campos) și pe urmă am abandonat această încercare. Cu toate acestea, într-o penumbră confuză, am întrezărit un vag portret al persoanei care făcea acele versuri (se născuse, fără ca eu s-o știu, Ricardo Reis). După un an și jumătate, poate chiar doi, mi-a venit ideea să-i joc o festă lui Sá-Carneiro - să inventez un poet bucolic, întrucâtva complicat, și să-l prezint, nu-mi amintesc în ce formă, ca pe un poet real. Timp de câteva zile am încercat să scriu fără să reușesc. Într-o bună zi, când renunșasem la acel proiect - era 8 martie 1914 -m-am apropiat de un scriu înalt și, luând un teanc de hârtii, am început să scriu în picioare cum fac dintotdeauna când pot. Și am scris fără întrerupere, treizeci și ceva de poeme, într-un fel de extaz a cărui natură nu puteam s-o definesc. A fost ziua triumfală a vieții mele, și niciodată nu voi avea alta la fel. Am început cu un titlu, „**Păzitorul de turme**“. Iar ce a urmat a fost apariția în interiorul meu a cuiva pe care de îndată l-am numit Alberto Caeiro. Iartă-mi absurditatea expresiei: în mine a apărut maestrul meu. Aceasta a fost senzația imediată pe care am avut-o și totul era atât de extraordinar, încât după ce am scris cele treizeci de poeme, pe o altă hârtie am început să scriu, fără să mă opresc, „**Ploaie oblică**“, de Fernando Pessoa. Imediat și în întregime... A fost întoarcerea lui Fernando Pessoa-Alberto Caeiro la Fernando Pessoa pur și simplu. Sau mai bine: a fost reacția lui Fernando Pessoa contra inexistenței lui Alberto Caeiro...*

*Odată apărut Alberto Caeiro, am încercat imediat să-i găsesc instinctiv și subconștient - discipoli. L-am smuls pe Ricardo Reis din falsul lui păgânism, i-am descoperit numele și l-am construit după chipul și asemănarea lui, pentru că deja îl vedeam. Și brusc, în derivația juxtapusă cu Ricardo Reis, mi-a apărut impetuos un nou individ. Dintr-un foc, și la mașina de scris, fără pauze nici*

corecturi, a apărut „**Oda triumfală**” a lui Álvaro de Campos. Oda și omul cu numele pe care le au.”

Fără să negăm semnificația de natură filozofică a heteronimilor, aceștia sunt mai degrabă, dintr-o perspectivă stilistică, sinteze de cultură și, cu siguranță, n-au apărut în momentul fixat de o anume scrisoare, ci ca urmare a unei îndelungate elaborări. Să-i luăm pe rând:

„*Alberto Caeiro maestrul meu*”, spune Pessoa. Inventat cel dintâi, este autorul naiv care scrie în vers liber, filozofează continuu, excesiv de cerebral cu un discurs intelectualizat. Octavio Paz afirmă că „*Alberto Caeiro e soarele în jurul căruia ceilalți trei gravitează. Reis crede în formă, Campos în senzație, Pessoa în simbol. Caeiro nu crede în nimic. El există*”. Caeiro este tot ceea ce Pessoa n-a putut fi. A frecventat foarte puțin școala și când a aflat că-i numit „*poet materialist*” a vrut să știe care-i mesajul acestei doctrine. El nu se consideră un filozof veritabil, ci un gânditor precum Socrate și Lao Tzî. Astfel că încearcă să soluționeze problemele metafizice prin întoarcerea la natura care nu are alt sens decât acela de exista: „*Eu niciodată n-am păzit turme,/ Dar e ca și cum le-aș fi păzit./ Mi-e sufletul ca un păstor,/ Cunoaște vântul și soarele/ Și se lasă dus de mâna Anotimpurilor/ Urmîndu-le și privindu-le*”. În plus, Caeiro afirmă că senzația este centrul crezului său artistic, fiind adînc înrădăcinată în toată ființa sa: „*Eu n-am vreo filosofie: am simțuri.../ Dacă vorbesc despre Natură nu înseamnă c-aș ști ce este ea anume./ Înseamnă că o iubesc, și din pricina asta o iubesc,/ Căci cel ce iubește niciodată nu știe ce anume iubește,/ Nici nu știe de ce iubește, nici ce înseamnă iubirea... A iubi este eterna inocență, Și unica inocență este a nu gândi...*” (**Paznic de turme**)

Caeiro reduce tot ceea ce-l înconjoară la ce poate fi verificat prin senzațiile sale. „Unic poet al naturii”, așa cum se autodefinește, scrie poeme naturale astfel încât criticii consideră că opera sa e „*singura afirmație adevărată*” pe care ar fi făcut-o Pessoa vreodată. Este omul reconciliat cu natura, care visează la frumusețea absolută și îndepărtarea de universul citadin. Caeiro va ajunge să nege toate esteticile, toate valorile, toate ideile. Pentru el există doar ceea ce există:

Fernando Pessoa - **XLIII**

„*Privesc zborul păsării care trece fără să lase urme,*

*E altfel decât trecerea animalului, care lasă o amintire-n țărână.*

*Pasărea trece și uită, așa se și cade.*

*Animalul, acolo unde nu mai este și din această pricină e de prisos,*

*Arată că el a fost, ceea ce nu mai servește la nimic.*

*Amintirea este o trădare a Naturii*

*Fiindcă natura de ieri nu este Natură.*

*Ceea ce a fost nu mai e nimic, iar a-ți aminti înseamnă a nu vedea.*

*Treci, pasăre, treci, și învață-mă trecerea.”*

(Trad. Dinu Flămând)

În vreme ce Alberto Caeiro ia naștere „într-un soi de extaz a cărui natură nu o pot defini” (Pessoa), Ricardo Reis este rodul unui proces creator pe care autorul însuși îl recunoaște ca fiind mult mai lipsit de spontaneitate. El personifică un alt aspect al culturii, acela al revenirii la clasicismul antic. Parodiindu-l pe Horațiu, poezia lui Reis ilustrează viziunea lumii moderne asupra Antichității. În odele lui mustește o adevărată tradiție filoclastică care s-a manifestat de-a lungul întregului secol al XIX-lea în operele lui Keats, Shelley, Hölderlin, Goethe. Acest ideal clasicist este filtrat la nivelul deziluziilor modernului secol douăzeci:

*„Deasupra adevărului stau zeii/ Iar știința noastră-i copie ratată/ A siguranței lor/ Că Universu-există.// Totul e tot, dar mai presus sunt zeii,/ Nu îi revine științei să-i cunoască;/ Să adorăm astfel/ Al lor chip precum floarea,// Fiindcă vizibili văzului înalt,/ Reali ei sunt cum floarea e reală./ Și-n calmul lor Olimp/ Altă natură sunt.”*

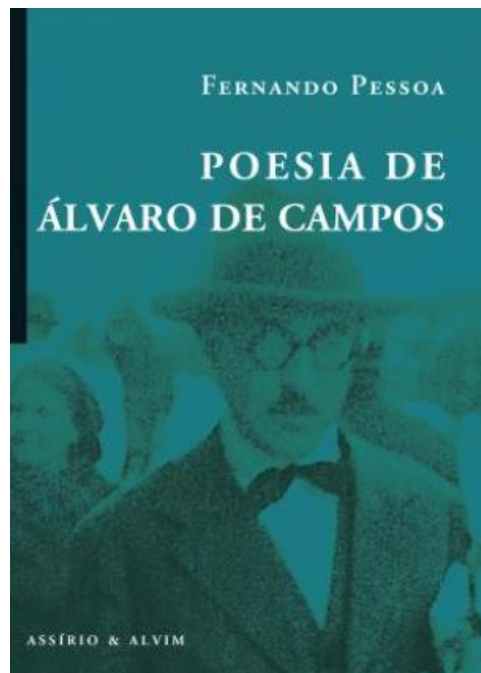
La Reis chiar și erosul este trecut printr-o serie de filtre intelectuale, deși se adresează unor personaje feminine - Lidia, Hloe... de fapt este vorba despre o iubire platonice. „Anticul ritm purtat în tălpi desculțe,/ Același ritm de nimfe repetat,/ Sub arbori când răsună/ Al dansului lor ropot,// Pe alba plajă-l evocați,/ Făcînd ca spuma să albească; voi copii,/ Ce n-aveți încă griji,/ Doar zgomotoasa roată// Se-nvîrte, când Apolo își arcuiește,/ Ca ramu-nalt, azurul aurit/ Marea cea perenă/ Curge în flux, reflux.”

Álvaro de Campos este opusul lui Caeiro. Pare să aibe o identitate culturală mai bine definită. El reprezintă modernismul integral, adică avangardismul materializat în futurism. Este singurul heteronim care evoluează, atmosfera în care se mișcă fiind mult mai explicită. În aceeași scrisoare către Casais Monteiro, Pessoa afirmă: „Și acum un amănunt pe cât de real pe atît de isteric: când am scris anumite pasaje din „**Note într-o amintire a maestrului Caeiro**”, ale lui Álvaro de Campos, am plâns cu lacrimi adevărate.”

Ca și Whitman, Campos este obsedat de oameni și de mașini. Mașinile sunt reproducere, multiplicare a proceselor vitale care ne seduc și ne îngrozesc totodată, pentru că prin ele descoperim coabitarea ciudată dintre inteligență și inconștiență. Însă ele sunt doar una din fețele contemporaneității, cealaltă, mult mai evidentă, este promiscuitatea socială. „Dacă observ cu atenție viața pe care o trăiesc oamenii, nu găsesc nimic în ea care să o deosebească de viața trăită de animale. Și unii, și alții sunt aruncați fără știința lor printre lucruri în



*mijlocul lumii; și unii, și ceilalți ajung uneori să uite de condiția lor; și unii, și alții străbat zilnic același parcurs organic; nici unii, nici alții nu gândesc mai mult decât ceea ce reușesc să gândească, și nici nu trăiesc mai mult decât ceea ce reușesc să trăiască.”* Astfel poetul e nevoit să recurgă la o adevărată retorică a măștilor pentru a-și exprima mesajul liric: *„Mi-am scos masca și m-am văzut în oglindă./ Eram copilul de-acum nu știu câți ani./ Nu mă schimbasesm deloc.../ Țasta e avantajul de-a ști să dai jos masca./ Ești mereu copilul,/ Trecutul care a fost/ Copilul./ Mi-am scos masca și apoi mi-am pus-o iar./ Așa, fără mască/ Și mă întorc la personalitate ca la un capăt de linie.”*



Pornind de la futurismul lui Marinetti, Pessoa reușește, prin intermediul heteronimilor săi, în special prin Álvaro de Campos, să inventeze un nou curent literar, *Senzaționismul*, care, alături de *Ultraismul* lui Borges, evidențiază pluralitatea ființei, fiecare pe căi diferite: unul, prin *heteronimie*, altul, prin *obsesia oglinzilor*. Fiecare om îl conține în el pe toți oamenii - prezenți, trecuți și viitori. Totul în jur nu este decât un vis în alt vis, o reflectare în altă reflectare, o serie infinită de sfere concentrice. Tensiunea existențială a operei lui Pessoa rezidă în intuiția că el și ei alcătuiesc un singur tot. Atât Borges cât și Pessoa și-au căutat propria voce pe parcursul întregii opere. *„Una din preocupările mele constante este aceea de a încerca să înțeleg cum se face că ceilalți oameni există, cum se face că există suflete - altele decât al meu - cum se face că există conștiințe străine conștiinței mele pentru că există conștiința mea, ea mi se pare unică.”* („**Cartea Neliniștirii**”)

*„Bernardo Soares privește lumea fremătând. El nu pretinde să descifreze realul. Se folosește de privire doar ca să-i dea emoții, căci lumea lui e făcută din emoții, iar el își propune să schimbe lumea emoțiilor. Bernardo Soares vrea să-i atribuie lumii opace care îl înconjoară emoția pe care o simte în*

*interioritatea lui*”, spune Antonio Tabucchi despre autorul jurnalului care l-a făcut celebru pe Fernando Pessoa. Tipărit abia în 1982 sub titlul ales de însuși Pessoa, „**O Livro do Desassossego**” (*desassossego - neliniștire*), semnat de „semi-heteronimul” Bernardo Soares, jurnalul lui Pessoa rămâne o referință documentară de prim ordin. Din multe puncte de vedere jurnalul său este „*un tratat de etică răsturnat*”. *Homo ethicus*, Bernardo Soares, face operă de moralist amintind prin nihilismul reacțiilor sale de personajul lui Musil, Ulrich:

*„Dacă observ cu atenție viața pe care o trăiesc oamenii, nu găsesc nimic în ea care să o deosebească de viața trăită de animale. Și unii, și alții sunt aruncați fără știința lor printre lucruri în mijlocul lumii; și unii, și ceilalți ajung uneori să uite de condiția lor; și unii, și alții străbat zilnic același parcurs organic; nici unii, nici alții nu gândesc mai mult decât ceea ce reușesc să gândească, și nici nu trăiesc mai mult decât ceea ce reușesc să trăiască. Pisica se întinde la soare și adoarme. Omul se întinde în viață, în toată complexitatea ei, după care adoarme în ea. Nici unul, nici altul nu scapă de legea fatală de a fi cum este. Nici unul, nici altul nu se eliberează de greutatea de a fi. Cei mai valoroși dintre oameni iubesc gloria, însă nu ca pe o imortalitate care le-ar aparține, ci ca pe un soi de imortalitate abstractă, la care probabil că ei nici nu participă.*

*Considerațiile de acest fel, destul de frecvente în ceea ce mă privește, mă îndeamnă să am o admirație subită pentru oameni pe care în mod instinctiv îi detest. Mă refer la mistici și la asceți - la anahoreții tuturor Tibeturilor, la Simionii Stâlpnici ai tuturor stâlpilor. Ei încearcă într-adevăr, chiar dacă în mod absurd, să se elibereze de condiția animalică. Ei vor cu adevărat, chiar dacă prin nebunie, să nege legea vieții, expunându-se la soare în așteptarea morții, fără să se gândească la ea. Ei sunt căutătorii, chiar dacă rămân înțepeniți în vârful unui stâlp; tot ei sunt cei care doresc intens, chiar dacă ascunși în adâncul unei chilii întunecate; ei vor ceea ce nu cunosc, chiar în condiția de martir la care sunt supuși și cu rănilor de care au parte.*

*Iar noi, toți ceilalți, care trăim animalic, chiar dacă mai mult sau mai puțin complex, traversăm scena ca niște figuranți muți, mulțumindu-ne cu solemnitatea vanitoasă a ceremoniei. Cu toții, oameni și câini, pisici și eroi, purici și genii, ne jucăm de-a existența fără să ne gândim la ea cu adevărat (căci cei mai buni dintre noi nu gândesc decât de dragul gândirii) sub imensa pace a stelelor. Ceilalți - misticii orei fatale și ai sacrificiului - cel puțin simt cu trupul lor, zilnic, prezența magică a misterului. Ei s-au eliberat, fiindcă neagă soarele vizibil: ei sunt plini, fiindcă s-au golit de toată vacuitatea lumii.*

*Tot vorbind despre ei, devin și eu ca ei, aproape un mistic, dar n-aș fi capabil să trec dincolo de stadiul acestor cuvinte scrise sub influența unei înclinații ocazionale. Eu rămân pentru totdeauna unul din Rua dos Douradores, ca și întreaga umanitate de altfel. Rămân, fie în versuri, fie în proză, un funcționar comercial. Mistic sau nu, mărginit sau supus, rămân pentru totdeauna un*

*sclav al senzațiilor mele și al clipei în care le simt. Rămân mereu, sub marele baldachin albastru al cerului mut, pajul unui rit neînțeles, înveșmântat cu viața, în timp ce officiez acest rit executând, fără să le pricep rostul, anumite gesturi și anumiți pași, anumite ocoluri și reverențe, până în clipa în care sărbătoarea se va încheia (sau va lua sfârșit rolul meu la această serbare) și voi putea să mă retrag ca să mă ghiftuiesc cu fel și fel de bunătăți; întinse, pe mese, în uriașele cuhnii, să zicem, din fundul grădinii.”*

Până la urmă, vocea polifonică a lui Fernando Pessoa a dat cea mai frumoasă simfonie a poeziei moderne portugheze și europene, pe care a făcut-o cunoscută - la modul sublim - poetul și traducătorul Dinu Flămând.

### **XXXV**

*„Am isprăvit. Mi-e inima de piatră.*

*Azur pustiu, e ziua o statuie*

*Străină mie, bucuroasă, iată,*

*De-a fi nu-Eu (vrea chinul să mi-o spuie)*

*Eu, ce-am dat greș în tot mă tânguiesc*

*De simplul fapt doar că m-am tânguit,*

*E soarta lumii, ce e de greșesc?*

*Și soarta după Soartă s-a năimit.*

*De poposim ori adăstăm, ce-nseamnă,*

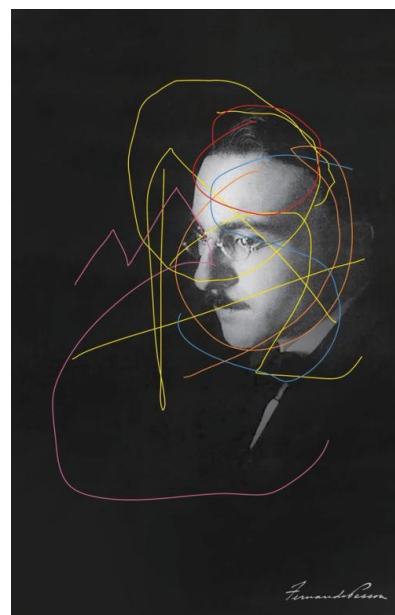
*Când semnul nostru e nimicnicia?*

*Să jucăm jocul cugetul ne-ndeamnă*

*Cel știutor că-aceasta e solia*

*În stele ce-a fost scrisă și-a primit,*

*Când stirpea și născarea ne-au nășit.”*



### **FERNANDO PESSOA ȘI ESOTERISMUL**

*„Ad astra per aspera” („La astre se ajunge pe căi aspre”)*

Fernando Pessoa a fost unul din marile spirite care adora științele oculte. Sora lui, Teca, spunea despre el că „încearca să cunoască caracterul oamenilor după

forma capului, le citea în palmă sau încerca să se hipnotizeze privind fix o lumină”. Această pasiune a lui venea din copilărie și se datorează, în primul rând, mătușii Anica („Revoluționara”), o aristocrată cultă, dar „cu un temperament nervos”, cu care a locuit între 1912-1914 și care l-a inițiat în spiritism. Dovada înclinației lui Pessoa către misticism sunt cele 2700 de hârtii aflate în Cufărul descoperit după moartea sa în care erau însemnări astrologice. Într-una nota: „De la studiul metafizicii, al științelor, am început să mă ocup de spirite mai violente” și „am irosit nopți înfricoșătoare în compania volumelor de mistici.” Unul dintre biografi lui Pessoa, José Manuel Anes, împarte preocupările lui pentru esoterism în două etape: prima, până în 1920, a fost o fază ezoterică cu accent pe astrologie și teozofie, și o a doua fază ezoterică, cu accent pe gnoză, alchimie, magie, cabala, ordinele templierilor, rozacrućenilor și masonilor.

La început, Pessoa practică „scrierea automată” ajungând să psihografieze textul unchiului Manuel Gualdino da Cunha (d. în 25 ianuarie 1898). O parte din textele psihografiate găsite în Cufăr apar barate cu o linie. Spiritele cu care intră în legătură îi transmit că există o substanță și o formă. Forma vine de la poet, iar substanța de la spirit. Nicio comunicare nu aparține în întregime unuia sau altuia:

*„A cui e privirea*

*Care se uită prin ochii mei?*

*Atunci când eu cred că văd,*

*Cine continuă să privească,*

*În vreme ce eu cad pe gânduri?*

*Ce căi urmează,*

*Nu triștii mei pași,*

*Ci realitatea, cea care face,*

*Ca eu să am pașii mei?*

*Câteodată în penumbra*

*Camerei mele, când eu*

*Pentru mine însumi până și*

*În suflet abia exist*

*Capătă un alt înțeles*

*În mine Universul”*

(„Episoade”, „Mumia” (III))

(Trad. Dinu Flămând)

Sau

*„Un poet e-un imaginator.*

*El le-nchipuie pe toate cele*

*Până-și face o închipuire*

*Chiar și din reala lui durere.*

*Cei care se-apeacă să-l citească*

*Simt ca pe-o durere conținută*

*Nicidecum ambele lui dureri*

*Ci doar pe a lor, dar neavută.*

*Iată cum, pe-o șină circulară,*

*Ca un stimul pentru rațiune*

*Se rotește trenul tras c-o sfoară*

*Căruia chiar inimă îi spune.”*

(„Autopsihografie”)

(Trad. Dinu Flămând)

După această primă fază, „mediumnitatea care scrie” e înlocuită cu „mediumnitatea vizionară”. Poetul susținea că apariția heteronimilor a fost o manifestare a acestei mediumnități: *„Știu destul de multe despre științele oculte pentru a recunoaște momentul în care sunt trezite în mine simțurile așa-numite superioare, pentru un scop oarecare, prin care Maestrul necunoscut, care mă inițiază astfel, impunându-mi această existență superioară, îmi va proporționa o suferință mai mare decât oricare alta de până acum, și acel dezgust profund față de toate, care vine odată cu înzestrarea acestor înalte facultăți”*. Astfel, în timpul acestor viziuni, privindu-se în oglindă, chipul lui dispare și apare chipul unui bărbat cu barbă care putea fi Alberto Caeiro, sau Ricardo Reis, Álvaro de Campos, sau António Mora pentru că ei aveau barbă.

Astrologia împreună cu magia și alchimia sunt doctrine care permit o mai bună cunoaștere a naturii umane, de aici și interesul lui Pessoa pentru esoterism. Prin intermediul astrelor încearcă să înțeleagă mai bine trecutul și viitorul heteronimilor săi principali. După 1915, începe să se axeze pe horoscoape lăsând în urmă 318 elaborate. Face și hărțile astrale pentru personalități precum

Chopin, Goethe, Newton, Marinetti, Napoleon, Shakespeare Hugo, Yeats etc., dar și pentru prieteni și heteronimi.

Fernando Pessoa a fost fascinat și de doctrinele religioase mistice sau inițiatice. În 1915, îi scria lui Sá-Carneiro: *„Teozofia mă sperie prin misterul ei și prin măreția ei ocultistă.”* *„Cunosc esența sistemului. M-a tulburat într-o măsură pe care azi aș crede-o imposibilă, fiind vorba de orice sistem religios. Caracterul extraordinar de vast al acestei religii-filosofie, noțiunile de forță, de dominare, de cunoaștere superioară și extra-umană pe care le dezvăluie operele teozofice m-au tulburat mult.”*

Mișcarea teozofică fusese înființată de Helena Petrovna Hahn, nepoata prințesei Helena Dolgotouki, pe linia țarilor Romanoff, care s-a căsătorit cu bătrânul general Nikifor Blavatsky, guvernatorul provinciei Lirivan. Helena Blavatsky își părăsește soțul la numai trei luni după căsătorie și începe să aibă o viață agitată. În 1866, se afla în Italia și îl sprijinea pe Garibaldi în lupta sa, apoi ajunge la Cairo unde se ocupă de spiritism și din 1870 pleacă la New York unde pune bazele Societății Teozofice (septembrie 1875). În 1880, ajunge în Ceylon unde își asumă cele cinci jurăminte budiste, apoi se întoarce la Londra unde moare în 1891. Helena Blavatsky era o femeie stranie pentru cei din jurul ei. Comunica cu intelgențe superioare transcriind ceea ce îi transmiteau în greacă, ebraică, latină, sanscrită și în alte limbi exotice în care nu știa să comunice în mod normal. Avea darul de a comunica cu lumi invizibile și se credea că „fără îndoială primise o misiune de la superiori necunoscuți.” Pessoa traduce în 1916 pentru Librăria Classica Editora textul ei „Vocea tăcerii și alte fragmente selectate din cartea preceptelor nobile”, precum și un text ce aparținea lui Mabel Collins, discipolă a Helenei Blavatsky, „Lumina asupra drumului și Karma”.

Din 1915, Pessoa este coordonatorul și traducătorul unei „Colecții teozofice și ezoterice” de la Classica Editora din Lisabona, cu sediul la Praga. Tot acum traduce „Idei de teozofie” scrisă de Annie Wood Besant. Născută la Londra în 1847, Annie Besant pleacă în India, îmbrățișează teozofia Helenei Blavatsky și, ca urmare, înființează în 1897 Colegiul Central Indu, alăturându-se luptei pentru autodeterminare a poporului indian. În India îl adoptase pe cel care avea să devină unul din marii filozofi cu nume ce îndeplinește tradiția brahmanică - Jiddu Krishnamurti.

Tot în 1915, Pessoa traduce „Compendiul de teozofie” al lui Charles Webster Leadbeater care, deși născut în Anglia, locuiește o vreme în Brazilia în timpul copilăriei și apoi, din 1883, revine în Anglia unde adoptă teozofia. O vreme predă teozofia și engleza lui Krisnhamurti, considerând că menirea lui era de a fi vehicolul învățăturilor lui Cristos. Începând cu 1913, Pessoa scrie primele poezii ezoterice, mai ales, în engleză:

*„Eu din ideea mea despre lume*

*M-am prăbușit...*

*Dincolo de Dumnezeu! Dincolo de Dumnezeu!*

*Calmă...*

*Claritate a Necunoscutului...*

*Toate au alt înțeles, o suflete,*

*Chiar și faptul de-a- avea-un-înțeles..."*

(„Dincolo de Dumnezeu”, IV, „Căderea”)

Cu timpul, este tot mai puțin interesat de fondatoarea doctrinei și își îndreaptă atenția către discipolii ei, precum poetul irlandez William Butler Yeats.

Din 1920, Pessoa începe să devină interesat de inițiere, afirmând în „Eseul despre inițiere” că magia caută „să transeandă intelectul prin putere”, iar „gnoza transcende intelectul printr-un intelect superior”. În același timp e fascinat de alchimie și de cabală, definindu-se ca „fidel tradiției secrete în Israel Sfintei Kaballah , izvor al întregului iluminism”. Pe 15 octombrie 1930, ziua de naștere a lui Virgiliu, îi dedică o odă și tot în această zi se naște heteronimul Álvaro de Campos. Iată una din cele trei versiuni ale odei intitulată „Ultimul blestem al soartei”:

*„Ultimul meu tur de magie m-a transformat*

*Pe mine în mine într-o statuie de-a mea cu corp viu!*

*Moară acum cel care sunt, dar ceea ce m-a făcut*

*Să fiu o anonimă prezență care era iubită*

*Carne pentru abstracta mea iubire captivă,*

*Să fie doar acea moarte a mea prin care voi învia;*

*Și atât cât am fost eu, chiar nefiind nimic, să continui să fiu!”*

(Trad. Dinu Flămând)

Atracția către ermetism a fost esențială în opera lui Pessoa. Mulți au considerat drept deplasate afirmațiile lui că ar aparține Ordinului Templierilor din Portugalia, congregație desființată de regele Dom Dinis încă de la începutul secolului al XIV-lea sau apartenența la Ordinul lui Hristos, desființat în anul nașterii sale. Numai că Pessoa știa ce spune, el având ca mulți alți oameni de geniu conexiuni speciale cu Universul: „Un inițiat divin este, de exemplu, Shakespeare. Acest tip de inițiere este numită în limbaj vulgar „geniu” deoarece există în geniu un element obscur - acel element obscur, real, dar greu de

*definit, numit mediumnitate atunci când presupune anumite aspecte". Ce altceva este poezia lui Fernando Pessoa decât ritualul lui de inițiere în Ordinul celor Aleși?*

*Octavio Paz, un alt mare inițiat, afirmă un lucru mai mult sau mai puțin adevărat: „pentru toți poeții de tradiție modernă, poezia e un sistem de simboluri și analogii, paralel celui instituit de științele hermetice. Paralel, nu identic: poezia este o constelație de semne cu lumină proprie.” Au fost și situații în care poezia a folosit simboluri și analogii comune cu științele oculte. Pentru că, până la urmă, poate, și ocultismul e tot o poezie...*

*„Nu, tu nu dormi sub chiparoși*

*Nu-i cu puțință somnul pe-astă lume.*

.....

*Trupul e numai umbra veșmintelor*

*Și îți ascund ființa profundă.*

*Și vine noaptea, care e moarte,*

*Iar viața umbrei și ea-ncetează.*

*Umbli prin noapte desprins de tine,*

*Și fără să vrei îți rămâi identic.*

*Ajuns la Hanul blestemat*

*Îngerii trag de capă, ți-o fură.*

*Pășești în umbră lipsit de mantă,*

*Cu ce biete lucruri ți-au mai rămas.*

*Apoi Arhangheli de Drumul mare*

*Te despoaie de tot și te lasă gol.*

*Nu mai ai haine, nu ai nimic.*

*Ai numai trupul, care ești tu.*

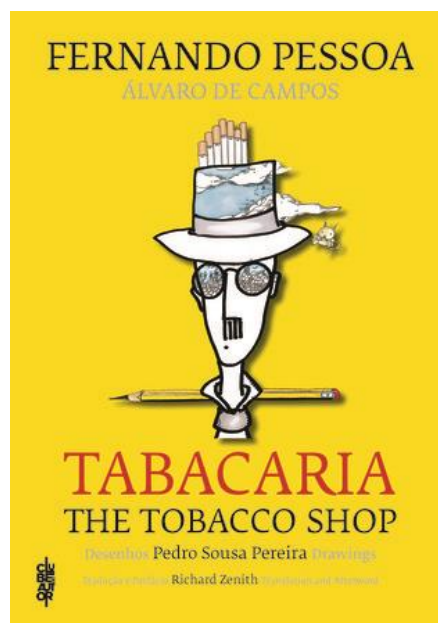
*Până la urmă, într-o cavernă*



Mai găsesc zei ceva să-ți ia,  
Îți lași trupul, suflet exterior,  
Și vezi că zei-s egalii tăi.

.....  
Iar umbra care a fost a hainelor  
Aici, pe zaruri noi o jucăm.  
Nu, nu ești mort printre chiparoși.

.....  
Neofitule, moartea nici nu există.  
(Fernando Pessoa, „Inițiere”)



## DISCRETUL PESSOA

*„Sunt timid și-mi repugnă să dau la iveală neliniștile mele.”*

Din momentul în care s-a ivit în lume și până la sfârșitul vieții, poetul Fernando Pessoa a fost de-o discreție exemplară datorată nu atât de mult educației și conjuncturilor în care viața l-a aruncat, cât structurii lui intime.

*„M-am născut, spune Fernando Pessoa prin vocea lui Bernardo Soares, într-o vreme când toți tinerii își pierduseră credința în Dumnezeu, din același motiv din care părinții lor o avuseseră – fără să știe de ce. Atunci, cum spiritul uman tinde în mod firesc să critice fiindcă simte, și nu fiindcă gândește, mai toți acești tineri au ales Umanitatea ca pe un soi de substitut al lui Dumnezeu. Însă eu aparțin, totuși, acelei specii de oameni care se situează întotdeauna la marginea speciei lor, care nu văd doar mulțimea apartenenței lor, ci și uriașele spații existente alături. Iată de ce eu nu l-am abandonat pe Dumnezeu atât de decisiv ca ceilalți, nici n-am acceptat vreodată ideea de Umanitate.”*

Provenind dintr-o familie iudaico-luso-britanică sau, cum spune el, „un amestec de cavaleri și evrei”, Pessoa are o „copilărie liniștită” și singuratică. Moartea timpurie a tatălui îl determină pe copilul retras din fire să se maturizeze înainte de vreme. După câțiva ani de văduvie și singurătate, Dona Maria, mama lui Pessoa, se recăsătorește și își urmează soțul, militar de profesie, la Durban în Africa de Sud. Copilul îi va purta o amintire frumoasă tatălui vitreg:

*„Tatăl meu cel vitreg*

*(Ce om! Ce suflet și inimă largă!)*

*Își apleacă trupul său viguros*

*De atlet cumpătat sănătos*

*Cum stă în fotoliul cel mare*

*Și ascultă, fumând dar și cugetând*

*Iar ochii lui albaștri nici n-au culoare.”*

Peste ani, când tatăl decide să rămână definitiv în Africa, iar tânărul Pessoa vrea să se întoarcă la Lisabona, relația lui cu familia se deteriorează. *„M-am săturat să vărs lacrimi de milă pentru mine însumi. În familia mea nu există înțelegere pentru starea mea mentală - nu, niciuna. Râd de mine, mă iau peste picior, nu mă cred, spun că doresc să fiu cineva extraordinar. Ei nu pot înțelege că diferența între a fi și a dori să fiu cineva extraordinar este conștiința adăugată dorinței. Nu am pe nimeni în care să am încredere. Familia mea nu înțelege. Familia mea nu înțelege nimic. Un om poate să sufere la fel, indiferent dacă e îmbrăcat în mătase, sau dacă poartă un sac, sau o pătură ruptă. Ajunge!”*

Singurul loc în care se simte în siguranță și se bucură de viață e printre cărți - învățase de pe la trei ani să recunoască literele, iar la patru ani știa deja să scrie fraze întregi. Primii pași în lumea cărților îi ghidase mama și copilul avea deja preferințe pentru anumite cărți cu care dormea la căpătâi. Febra pentru lectură crește cu anii și este invers proporțională cu însingurarea, cu retragerea dintre oameni și de aceea venirea la Lisabona însemna pentru el o mai mare libertate de a citi și de a scrie după pofta inimii.

*„...Eu , veșnic exclusul de pretutindeni*

*Și de la relații sociale și de la plăcere*

*Vai de mine! Și nimeni care să înțeleagă*

*Dorința mea de a transforma totul în transcendent”*

(Fernando Pessoa)

La scurt timp după ce ajunge în Lisabona începe să frecventeze Cursul Superior de Litere de la Școala de la Arco de Jesus unde se înscrie la specializarea diplomație. Timiditatea, educația engleză, vestimentația, lipsa prietenilor și a iubitelor îl deosebesc de ceilalți studenți. Portugalia intră într-un con de umbră din cauza instabilității politice cauzată de fricțiunile dintre monarhiști și republicanii lui Franco. Pessoa dezaprobă cu toată ființa lui autoritarismul din acele vremuri și creează Ordinul Chibritului Stins (al valorii, loialității și al meritului prostiei) care are ca *„decorație un cap de bou din bronz cu un chibrit stins în gură”* pentru a-i promova pe *„promotorii prostiei naționale”* deși

„*prostia nu are patrie*”. Curând, renunță la facultate și se simte inutil și îmbătrânit la cei douăzeci și unu de ani ai lui:

„*Eu sunt un deșert imens*

*În care nici măcar nu stau.*”

Pe de altă parte, completa: „*Nu există decât o singură artă, să trăiești. Problema e că acest trăit mă înspăimântă și mă torturează.*” De aici încolo, Fernando Pessoa va trece prin viață precum Sfântul Bartolomeo jupuitul de viu ce-și purta singur povara propriei piei, în spinare. Este refracatar în fața tuturor convențiilor sociale și se ține cât poate la distanță de prietenii inutile, de bârfe. „*Nu fac vizite, și nici nu umblu în vreo societate - nici nu sunt de saloane, nici de cafenele. La ce bun să mă las pradă unor conversații inutile, să rup din timpul gândurilor și proiectelor mele, sau cel puțin din cel al viselor mele care vor fi mereu mai frumoase decât conversația întâmplătoare?*”

Fernando Pessoa era un tânăr educat, delicat, calm și vesel față de colegii săi de la locul de muncă. Oriunde se ducea era o prezență extrem de agreabilă, plină de curtoazie, un veritabil gentleman, după spusele contemporanilor, chiar dacă el afirma despre sine că se simte ca „*un bătrân iezuit dezamăgit*” (obosit), „*un surdo-mut urlând, cu voce tare, gesturile mele.*” Râdea puțin, dar știa să-i asculte pe ceilalți ca nimeni altcineva, se temea efectiv să vorbească pentru a nu-i răni cu vreo vorbă de prisos. Heteronimul Barão de Teive duce o viață identică cu a lui Pessoa. „*M-am situat întotdeauna la o parte de lume și de viață... Niciodată, nimeni nu s-a purtat urât cu mine, în niciun fel. Toți s-au purtat bine cu mine, dar cu distanță. Am înțeles imediat că distanța se află în mine, pleca de la mine. De aceea pot să spun, fără iluzii, că am fost mereu respectat. Iubit, sau îndrăgit nu am fost niciodată.*”

Mărturiile surorii sale, Teca, coincid cu ale lui: „*era foarte rezervat ori părea distant față de ceea ce-l înconjură. Cu toate acestea a fost mereu extrem de delicat, ușor de mulțumit, nu îmi amintesc să îl fi văzut iritat. Nu ridica vocea niciodată, era extrem de educat. Avea întotdeauna pentru toți un cuvânt amabil, era ceea ce se numește gentleman. Asta era.*” Și unica lui iubită, Ofélia Queiroz, îi păstrează lui Fernando Pessoa amintirea unui bărbat discret, delicat, care nu vorbea niciodată despre problemele lui intime. Calm, rezervat, „*iradia în jurul lui o încântare nedefinită compusă dintr-o extremă curtoazie de bună dispoziție, plus un fel de intensitate febrilă care se întrezărea peste fațada lui de aparent bună conviețuire.*” (Pierre Hourcade). Iar António Cobeira declara că este „*un personaj afabil, cu o conduită perfectă, de o educație aleasă, incapabil de vreo lipsă de loialitate, onest peste măsură, delicat, trist, timid.*”

Și cu toată această discreție a lui, puținii prieteni pe care îi avea știau cu certitudine că Maestrul era el. Sigur că erau și persoane care nu agreau felul lui

de-a fi, îl considerau un taciturn lipsit de farmec. „Nimeni nu știa, de fapt, cine era Fernando Pessoa”, spune Luís de Oliveira Guimarães.

Obișnuia să converseze cu chipul aplecat pe braț, cu un surâs fluturându-i pe chip, vorbind de parcă s-ar fi adresat unei persoane invizibile căreia nu-i transmitea altceva decât ceea ce spunea în cele câteva cuvinte.

*„Cine a pus în vocea mea care e sunet gol  
Miracolul cuvintelor precum și forma lor  
Sau miracolul și mai de preț, care este al înțelesului?  
Vocea mea, gălăgia mea  
Se iluminează pe dinlăuntru.”*

( Fernando Pessoa)

S-a stins din viață într-o sâmbătă, la sfârșit de noiembrie, la fel de discret precum a trăit. Deși în ultimele două zile dinaintea morții a fost chinuit de dureri cumplite, nu s-a plâns, continuându-și rutina obișnuită de parcă nu i s-ar fi întâmplat nimic. Este internat de prieteni la São Luís dos Franceses, cel mai scump spital privat din Lisabona. Măicuțele de la spital, cunoscând relația lui cu Ofélia o întreabă dacă n-ar dori să-și ia rămas bun de la prietenul său departe de privirile celorlalți. Cei doi rămân singuri. „*Priveghem orele care trec.*” Ofélia îi pune mâna pe frunte, gest pe care poetul îl anticipase:

*„Let thy hand rest  
Upon my brow.  
Let thine eyes smile  
Into the unrest  
Of mine eyes now  
Thine for a while  
(...)  
All things have failed.  
All hopes are dead.  
All joys brief.  
Ay, let thy hand,  
As if it quailed*

*From feeling sad,  
Give me relief!  
No matter if  
None understand.*

*Let thy hand sweep  
Over my hair  
One little while.  
I seem asleep  
But cannot bear  
To feel me smile.*

*All things have failed.  
All hopes are dead.  
All joys brief.  
Ay, let thy hand,*

*As if it quailed  
From feeling sad,  
Give me relief!  
No matter if  
None understand.*

*Ay, on my brow  
Let thy hand be.  
What life is now  
Is worth so little  
That pain seems brittle  
And though a slough.*

*Put my hairback  
From my brow`s pain.  
There runs track  
Of lightness through  
My heavy brain.*

*What does this mean?  
These words set  
To an idle tune.*

*What I regret  
Hath never been.  
Lest my rest fret,  
True rest, come soon!”*

(„The mad fiddler” („L’inconnue”), Fernando Pessoa)

## **HETERONIMII LUI FERNANDO PESSOA**

*„Nu-i destul să deschizi fereastra  
Ca să vezi câmpurile și râul.  
Nu-i destul numai să nu fii orb  
Ca să vezi arborii și florile.  
E necesar de asemenea să nu ai nicio filozofie.  
Căci dinspre filozofie nici nu ar exista copaci: ar exista numai idei.  
De existat, existăm fiecare doar câte unul, ca o peșteră.  
Există o singură fereastră închisă, iar restul lumii larg în afara ei;*

*Și există un vis despre ce s-ar putea vedea dacă ea s-ar deschide,  
Iar el nu este niciodată ceea ce se vede când se deschide fereastra.”*

( Fernando Pessoa, „Poeme desperecheate”, trad. Dinu Flămând)

Pe 13 ianuarie 1935, Fernando Pessoa îi scria prietenului său Adolfo Casais Monteiro, exilat în São Paulo, cum i-a venit ideea să folosească heteronimii. Practica de a scrie folosind nume false ca și cum ar fi altă persoană îi este atribuită lui Søren Kirkegaard, părintele existențialismului și reprezentat principal al epocii de aur daneze din prima jumătate a secolului al nouprezecelea. Kirkegaard a folosit șapte heteronimi, însă unicul căruia i-a atribuit o biografie viabilă a semnat Victor Eremita. Așadar, pentru a fi pe înțelesul cititorului, heteronimii nu sunt simple pseudonime cum obișnuiesc majoritatea autorilor să publice sub alte nume. Sunt, pur și simplu, autori inventați carora li se inventează și o biografie și operă, ca și cum ar fi personaje distincte. Autorul scrie ca și cum ar fi altul. Lista scriitorilor care au scris prin intermediul heteronimilor este lungă: Keats, Poe, Walt Whitman, Hugo, Rimbaud, Flaubert, Baudelaire, Voltaire, Molière, Rabelais, Novalis, Stendhal Antonio Machado, J.L.Borges și mulți alții. „Ziua Triumfală a vieții mele”, cum numește Pessoa ziua în care inventează primul heteronim, este 13 martie 1914, dar, pentru că în 8 martie fusese o aliniere a planetelor, el marchează drept zi a începutului data de 8 martie. Totul a pornit de la o glumă: vrând să-i joace o festă lui Sá-Carneiro a scris vreo treizeci de poeme la rând ca și când ar fi fost create de un autor diferit pe care l-a numit Alberto Caeiro. „A fost ziua triumfală a vieții mele, și nu voi mai cunoaște niciodată una asemănătoare. Am început cu titlul „Paznicul turmelor”... După ce scrisesem cele treizeci și ceva de poeme, am luat hârtie de scris și am compus, de asemenea, cele șase poeme care alcătuiesc „Ploaie oblică” de Fernando Pessoa, doar de el. Așa s-a creat atunci o gașcă inexistentă. Și se pare că totul s-a petrecut independent de voința mea.”

Ideea de a crea o zi mai importantă probabil că i-a venit de la poemul lui Coleridge, „Kubla Khan”, inspirat de „Cartea minunilor” a lui Marco Polo și considerat de Pessoa unul dintre cele mai bune poeme scrise în limba engleză. În 1934, Pessoa scrie povestirea „Omul din Porlock” în care spune despre cum a început Coleridge să povestească un vis până când i s-a anunțat prezența unui locuitor din Porlock, sat din apropierea locuinței lui. După plecarea acestuia care stătuse o oră, a uitat tot ce visase și nu și-a mai amintit decât ultimele douăzeci și patru de versuri ale poemului. Această idee că versurile se nășteau în subconștient și erau așezate pe hârtie mecanic a adoptat-o și Pessoa: „*M-am pierdut în mine însumi/ pentru că eram un labirint.*” („Rătăcire”)

Întreaga operă a lui Pessoa este o căutare a unei identități pierdute, iar a scrie ca și cum ai fi fost altul era frecvent în literatura portugheză din acea vreme. Dar

niciun autor din nicio altă literatură nu ajunge la anvergura la care a ajuns Pessoa: 127 de heteronimi, fiecare cu propria lui biografie, cu opera sa, cu palmaresul său. Însă din tot acest clan de autori inventați de Fernando Pessoa, 72 (exact numărul discipolilor lui Isus) au avut o frecvență de publicare mai mare, iar 3 au fost mai importanți: Alberto Caeiro, Ricardo Reis și Álvaro de Campos. Un al patrulea, Bernardo Soares a fost un „semi-heteronim” care apărea, de fiecare dată, când Pessoa era „mai obosit sau somnolent”.

Așadar, fiecare heteronim în parte este un autor diferit, născut la o anumită dată, într-o anumită localitate, căruia îi atribuie o operă literară autonomă, din punct de vedere stilistic, față de autor și căruia i se trasează o sarcină precisă. *„Nu trebuie căutat în vreunul dintre ei (heteronimi) idei sau sentimente ce-mi aparțin, căci mulți exprimă idei pe care eu nu le accept, sentimente pe care nu le-am avut niciodată”*, îi scria Pessoa lui Casais Monteiro. Și, cum Pessoa era și un bun astrolog, va folosi cunoștințe din acest domeniu atât în crearea personalității, cât și în realizarea aspectului fizic al fiecărui heteronim. Și toți acești heteronimi au fost creați pentru că *„mi-am făcut, am multiplicat diverși prieteni care nu au existat niciodată, dar pe care și astăzi, după aproape treizeci de ani, îi aud, îi simt, îi văd”*, scrie Pessoa. Sigur că fiecare dintre ei avea un semn cât de mic prin care se înrudea cu poetul. Spre exemplu, Álvaro de Campos se născuse în localitatea din care era bunicul lui Pessoa. În continuare să facem cunoștință cu cei mai importanți dintre heteronimii lui și cu operele acestora:

## **HETERONIMII LUI FERNANDO PESSOA - ALBERTO CAEIRO**

*„Hei, paznic de turme  
Acolo pe marginea drumului  
Ce-ți șoptește vântul ce trece?”  
„Zice că e vânt, și că trece,  
Și că a mai trecut adineaori,  
Și că va trece iar, mai apoi.  
Dar ție ce-ți spune?”*

Universul primordial al lui Pessoa este *„un univers al reprezentărilor eidetice”*, afirmă Dinu Flămând. *„Universul reprezentărilor eidetice este, probabil, și singura oază asupra căreia nu vin să planeze autoderiziunea, sarcasmul și permanentul exercițiu pessoan de relativizare.”* (Dinu Flămând). Așadar, pentru orice copil, între lumea imaginară și lumea reală nu există nicio diferență, iar adulții nu-i mai pot înțelege pe copii pentru că la ei deja s-a instalat



schizofrenia, gândirea nu mai coincide cu simțirea. Pessoa a rămas copilul etern și acesta este unul din motivele pentru care a căutat în permanență o altă lume decât cea reală, o lume pe care a populat-o cu heteronimii lui. Iată, de pildă, Alberto Caeiro este o variantă umană a felului copilăros de-a intra în contact cu natura. El se crede cel dintâi descoperitor al naturii lipsite de orice atribute. „Paznicul turmelor” își face o filozofie de viață lipsită de complicații de analize reflexive. Trăiește într-un paradis necontaminat de reprezentări și gândire speculativă, de concepte:

*„Privirea mea e frontală ca o floare-a-soarelui  
Obişnuiesc să păşesc pe drumuri  
Uitându-mă când la dreapta când la stânga,  
Iar uneori și din urmă...  
Și ceea ce zăresc în fiecare moment  
Este chiar ceea ce niciodată înainte nu mai zărisem,  
Iar eu știu perfect să-mi dau seama...*

*Știu să-mi păstrez acea uimire deplină  
A unui nou-născut care, la naștere,  
Ar înțelege că se naște de-adevăratelea...  
Simt că mă nasc în fiecă clipă  
Spre eterna noutate a lumii...*

*Eu cred în lume ca într-o margaretă,  
Fiindcă o văd. Dar nu mă gândesc la lume  
Căci a gândi înseamnă a nu înțelege...  
Lumea nu e făcută să te gândești la ea  
(A gândi înseamnă a fi bolnav de ochi),  
Ci să o privești și să intri în armonie cu ea.*

*Eu nu am nici o filozofie: am simțuri...  
Iar dacă vorbesc de Natură nu e pentru că aş ști ce anume este,  
Ci doar pentru că o iubesc, și tocmai de asta o iubesc,  
Căci cine iubește nu știe nicicând ce iubește  
Și nici nu știe de ce iubește, nici a iubi ce va să însemne...  
A iubi este începutul inocenței  
Iar deplina inocență înseamnă a nu gândi.”  
(„Paznicul turmelor”, II)*

Și cine poate fi prototipul copilului eidetic absolut dacă nu Isus venit pe lume „să o copilărească”, să o salveze? Copilul divin nu mai predică, el se lasă cu totul absorbit de natură și de misterul ei. Pessoa știe că numai prin poezie adultul mai poate regresa în aceasta lume miraculoasă și de aceea l-a creat pe Alberto

Caeiro. Într-o prefață la operele sale, semnată de heteronimul Thomass Crosse, Pessoa îi completează biografia pe care o schițase în faimoasa scrisoare către Casais Monteiro.

Alberto Caeiro da Silva s-a născut la 16 aprilie 1889, după-amiaza la ora 1:45, la Lisabona și a murit în 1915. Orfan de mamă și de tată „și-a acceptat resemnat soarta”, trăind din mici expediente în casa unei surori a bunicii. Are un chip straniu, cu un aer grecesc ce-i vine de dinăuntru, „fiind mai grec decât toți grecii”. Are doar școala primară, nu știe nimic despre viață și aproape nimic despre litere. El însuși spune: „*Binecuvântat să fiu pentru ceea ce nu știu.*” A dus o viață mai mult decât banală, jucând cărți cu sora bunicii într-o „căsuță văruiță” de provincie cu câmpii în față din care „se poate vedea universul”, iar prin fața casei trece un râu.

*”Fluviul Tejo e mai frumos decât râulețul ce curge prin satul meu,  
Dar de fapt Tejo nu e mai frumos ca râulețul ce curge prin satul meu  
Fiindcă Tejo nu e râulețul ce curge prin satul meu.  
Tejo are mărețe nave  
Iar pe el încă mai plutesc,  
Pentru cei care în toate văd ceea ce nu există,  
Amintirea caravelor sale.*

*Tejo coboară din Spania  
Și același Tejo se varsă în mare în Portugalia  
E un lucru de toată lumea știut  
Dar puțini știu care e râul din satul meu.  
Încotro se îndreaptă el  
Și de unde vine.  
Iată de ce, fiindcă aparține unui număr mai mic de oameni  
E mult mai liber și mult mai mare râul din satul meu.*

*Plutind pe Tejo te poți duce în lumea largă.  
Dincolo de Tejo este America  
Și norocul acelora care au parte de noroc  
Dar nimeni niciodată nu s-a gândit ce anume există dincolo  
De râulețul din satul meu*

*Râulețul din satul meu nu te face să te gândești la nimic.  
Cel care se află pe malul lui se află numai pe malul lui.”  
(„Paznicul turmelor”, XX)*

Caeiro este prezentat publicului în februarie 1925, când îi sunt publicate 23 din cele 49 de poezii din „Paznicul turmelor”, în numărul 4 al revistei „Athena”.

Ulterior, vor mai fi publicate încă 16 poezii în aceeași revistă. Dar Pessoa îi pregătește o lansare internațională și scrie despre el un articol pe care îl publică în „Mercure de France” împreună cu câteva poezii traduse în engleză. Pessoa îl numește Maestru și spune că prin el a cunoscut lumea. Eram orb, spune el, dar „la un moment dat, mi s-a transformat Pământul, și toată lumea a dobândit un sens pe care eu îl aveam instinctiv în mine.”

Ricardo Reis (un alt heteronim) spune despre Alberto Caeiro că este cel mai mare poet al secolului al XX-lea. Iar opera sa reprezintă „reconstrucția integrală a păgânismului în esența lui absolută”. Însă păgânismul lui nu are nicio intenție să devină dogmă. Filozofia lui de viață este de-a nu avea nicio filozofie. „Când nu vom mai putea descoperi nimic în opera lui Caeiro, vom descoperi în ea natura”, spune Pessoa. Titlul „Paznicul turmelor” este inspirat din imaginea tuturor păstorilor mitologici precum Anchises, Autolicus, Augias, Aristeu, Diomedea, Filac, Hefaistos, Hercule, Minos, Pales, Poaris, Poseidon, Preto, Terambo, Teseu și mulți alții. Turme de miei au păscut și Antagoras sau Psyche. Să ne amintim și de zeul egiptean Ibis, cel care își mîna turmele cu sunetul lirei sau al flautului. Pessoa mai vorbește și despre păstorii lui Vergiliu care „cântau din fluier și din alte cele” pentru că și poetul latin era un foarte bun cunoscător al naturii. Oricum, ciclul de poezii semnate de Alberto Caeiro era ceva nou, în acel moment, în Portugalia, în ceea ce privește relația poetului cu natura și gândirea lui. Alberto Caeiro a scris și a trăit cu un sentiment de deplină seninătate și armonie. Refuzul transcendenței și al oricărei dogme este intens subliniat de Caeiro. În viziunea lui, natura nu este nici conceptuală, nici empirică și respinge orice încercare de problematizare a ei.

*„Există destulă metafizică în a nu te gândi la nimic.*

*Ce gândesc eu despre lume?*

*Parcă se poate ști ce gândesc eu despre lume!*

*Am să mă gândesc la asta dacă mă îmbolnăvesc*

*Ce idee am eu despre lucruri?*

*Ce opinie despre cauze și efecte?*

*Ce am cugetat eu despre Dumnezeu și despre suflet*

*Și despre facerea lumii?*

*Nu știu. Mi se pare că a te gândi la toate acestea înseamnă*

*A închide ochii și a nu gândi. E ca și când aș trage perdelele*

*La fereastra mea (doar că a mea nu are perdele).*

*Misterul lucrurilor? Parcă s-ar putea ști ce-i misterul!*

*Singurul mister e că mai există unii care se gândesc la mister.”*

Alberto Caeiro le-a fost maestru lui Alberto Campos și lui Ricardo Reis. Alberto Campos povestește cum l-a cunoscut pe Caeiro. După ce și-a abandonat studiile de inginerie navală din Scoția s-a întors la Lisabona și într-una din vizitele pe care le face verilor lui îl cunoaște pe Caiero cu care erau prieteni. *„Îl văd în fața mea, și voi continua probabil să-l zăresc în eternitate tot așa cum l-am văzut prima dată. Mai întâi ochii lui albaștri de copil căruia nu-i e teamă, pe urmă pomeții puțin ridicați, tenul lui pal și acel aer grec emanând parcă din lăuntru, calmul care nu este aparent, fiindcă nu se ghicește nici din expresie, nici din trăsături. Părul său destul de des era blond, dar se întuneca de îndată ce lumina începea să se estompeze. De talie mijlocie, sau probabil că ceva mai mult decât mijlocie, ușor adus de spate, cu umeri care-i cădeau. Gestul aproape imperceptibil, surâsul așa-și așa, vocea egală, tonul parcă venind de la o persoană care nu încearcă să spună altceva decât ceea ce spune - nici prea tare, nici prea încet, clar și lipsit de orice prejudecată, de orice ezitare, de orice timiditate. Privirea albastră era insistentă fără să o știe. Dacă, observându-l, ceva atrăgea imediat atenția acel lucru era următorul: fruntea, fără să fie prea înaltă, era extrem de albă... Expresia gurii, locul cel de pe urmă asupra căruia se oprește privirea, este a unui surâs de felul celui pe care poezia îl atribuie frumoaselor lucruri neînsuflețite, numai fiindcă ele ne plac - florile, întinsul câmpiilor, întinsul apelor sub soare - surâs făcut să existe și nu să ne vorbească nouă - ca și cum pentru acest om a vorbi înseamnă mai puțin decât a exista.”*

(Alberto Campos, „Notă în amintirea maestrului meu Caeiro”)

Un copil mare! asta era Alberto Caeiro. Un copil atât la înfățișare, cât și în gândire, de o simplitate dezarmantă, însă genial prin unicitatea poeziilor lui și prin modul de-a se integra lumii. Să luăm aminte la îndemnul lui:

*„Să rămânem simpli și calmi*

*Ca izvoarele și arborii,*

*Iar Dumnezeu ne va iubi făcând din noi*

*Niște noi așa cum sunt arborii arbori,*

*Și cum izvoarele sunt izvoare,*

*Și ne va dărui verdeața în primăvara lui,*

*Și un fluviu pe care să plutim când ne vine sfârșitul...*

*Și nimic altceva, căci de ne-ar mai da ar însemna cu atât mai mult să ne ia”*

(„Paznicul turmelor”, VI)

## HETERONIMII LUI PESSOA - RICARDO REIS

*”Deasupra adevărului stau zeii  
Iar știința noastră-i copie ratată  
A siguranței lor  
Că Universu-există.  
Totul e tot, dar mai presus sunt zeii,  
Nu îi revine științei să-i cunoască;  
Să adorăm astfel  
Al lor chip precum floarea,  
Fiindcă vizibili văzului înalt,  
Realii ei sunt cum floarea e reală.  
Și-n calmul lor Olimp  
Altă natură sunt”*  
(Ricardo Reis)

(trad. Dan Caragea)

Ricardo Sequeira Reis s-a născut pe 19 septembrie 1887, ”pe la 11 noaptea, în Porto” conform horoscopului făcut de Pessoa. Reis este ”evreu portughez” (precum genitorii lui Pessoa din partea tatălui) și are un frate medic. Este profesor de latină la un important colegiu american fiind educat la colegiul iezuit. E un fel de Horațiu grec care scrie în portugheză. Prin 1912, îi scrie Pessoa lui Casais Monteiro (13/1/1935), ”mi-a venit ideea să scriu poeme de factură păgână. Am schițat niște lucruri în vers neregulat (dar nu în stilul lui Alvaro de Campos, ci într-un stil semiregulat), și am abandonat chestiunea. Totuși, mi se schițase în penumbră abia țesută, un portret vag al individului care făcea asta. (Se născuse fără știrea mea, Ricardo Reis).” Ricardo Reis a scris doar ode, specie lirică apărută în Grecia care însemna ”cântec”. Odele lui sunt alcătuite, în general, din strofe cu două versuri decasilabice, sunt lipsite de rimă și au ca subiect filozofi, eroi, nimfe, zei. Trei nimfe, care apar și la Horațiu, sunt citate în odele lui Ricardo Reis: Lidia, Chloe și Neera. Reis îl cunoaște pe Caeiro când avea 25 de ani și acesta scrisese deja ”Paznicul turmelor”. În afară de poeziile scrise, Pessoa îi atribuie lui Reis traduceri pentru o ”Antologie elenă” care conținea poezii de Safo, ”Alceu” de Eschil și ”Politica” lui Aristotel.

Ricardo Reis pleacă în exil în data de 12 aprilie 1919 la Rio de Janeiro după ce insurecția armată din 1914 fusese înfrântă și adepții ei - printre care și Reis - au fost dați în urmărire. Într-o țară republicană precum Brazilia, Reis devine un Thalassa (expatriat monarhist) și încetează să mai scrie în decembrie 1933.

*”Numeroși alții trăiesc în noi,  
De gândesc sau de simt, eu nu știu  
Cine e cel care gândește sau simte  
Eu sunt numai locul în care  
Se simte sau se gândește.”*

(Ricardo Reis, Odes, 13.11.1935))

Fernando Pessoa nu-l va ucide pe Ricardo Reis așa cum a făcut cu Alberto Caeiro. Un sfârșit îi va da Jose Saramago în romanul ”Anul morții lui Ricardo Reis”, publicat în 1984. În cartea lui Saramago, Reis se întoarce în Lisabona după moartea lui Pessoa unde intră în haosul politic european al anului 1936, când Portugalia trecea prin cea mai grea perioadă a dictaturii lui Salazar, iar Hitler și Mussolini erau deja la putere. Ieșind rareori din hotelul în care locuia se îndrăgostește platonice de o tânără pe nume Marcenda care avea un braț paralizat. Între timp, Lidia, slujnica sa îi devine amantă și îi face un copil, apoi, se întâlnește cu spiritul lui Pessoa, și dispar împreună ”acolo unde se sfârșește marea și pământul așteaptă:

*”Am intrat, Doamne, pe această poartă.*

*Am umblat, Doamne, pe această mare.*

*Am contemplat, Doamne, acest abis inevitabil.”*

( Odes, Ricardo Reis, 13.12.1933)

## **HETERONIMII LUI PESSOA - ALVARO DE CAMPOS**

*”Viața e o călătorie pe care unii o fac pe post de comis-voiajori, iar alții, ca mine, pe post de turiști. Cum sunt un bun turist, pentru mine totul e peisaj-câmpurile, orașele, casele, uzinele, luminile, barurile, femeile...Ca să pot profita de această călătorie, eu vreau să pun un număr cât mai mare de lucruri în cel mai mic spațiu de timp posibil. Să simt totul în toate felurile, să ating și să văd toate lucrurile, dar să nu le înșfac, să trec doar printre ele fără să privesc în urmă- iată, cred eu, unicul destin demn de un poet.” (Alvaro de Campos către Alberto da Caeiro)*

Alvaro de Campos s-a născut la 15 octombrie 1890 la ora 1 și 30 de minute și conform buletinului său măsoară 1 metru și 75 de centimetri, e brunet, slab, elegant, poartă un sacou cambrat și monoclu la ochiul drept. A făcut studii de inginerie navală, dar e cam leneș - ”marele meu viciu este să nu fac nimic” și nu

stă prea mult într-un loc de muncă. Campos este un poet excentric, angoasat, cosmopolit, ”pretențios și amoral”. Maestrul lui ca și al lui Ricardo Reis este Alberto Caeiro. Este opusul lui Ricardo Reis . Însă Reis îl admiră: ”în tot ceea ce spune - poezie sau proză- există idee și emoție, iar diferența între aceste forme este doar ritmul”. Campos, în schimb, îl consideră pe Reis ”prea exact” și îl critică „pentru că o emoție intensă nu încapă în cuvânt: ar trebui să se coboare la nivelul strigătului sau să se înalțe la cel al sunetului”. Dispute pe tema poeziei are Campos și cu Pessoa pe care îl consideră ”un Walt Whitman înăuntrul căruia se află un poet grec”. Teresa Rita Lopes consideră că atunci când l-a creat pe Alvaro de Campos, ”Pessoa a dat formă umană fricilor și angoaselor sale. A îndrăznit prin intermediul lui de Campos, să facă gesturie , călătoriile și excesele pe care temperamentul lui abulic nu-i permitea să le trăiască”.

*”N-am cunoscut pe nimeni care să fi mâncat bătaie.*

*Toate cunoștințele mele au fost campioni în toate domeniile,*

*Iar eu, de atâtea ori josnic, de atâtea ori porc, de atâtea ori nedemn,*

*Eu, de atâtea ori un parazit iresponsabil,*

*Cineva murdar și de nescuzat,*

*Eu, care de atâtea ori n-am avut răbdare să fac o baie,*

*Eu, care de atâtea ori am fost ridicol, absurd,*

*Eu, care mi-am împleticit în mod public picioarele în covoarele atâtor etichete,*

*Care am fost grotesc, meschin, supus și arogant,*

*Care am suferit afronturi și am tăcut,*

*Care atunci când nu am tăcut am fost și mai ridicol,*

*Eu, cel de care râdeau cameristele de hotel,*

*Eu, cel care simțeam glumele ce le făceau pe seama mea băieții de comisioane,*

*Eu, care m-am datat la grosolane afaceri financiare, și am împrumutat fără să dau înapoi,*

*Eu, care atunci când se cerea o lovitură de pumn m-am eschivat*

*De la orice posibilitate de a lovi;*

*Eu, care am suferit angoasa micilor lucruri ridicole,*

*Eu, îmi dau seama că nu e altul ca mine pe lume,*

*Niciunul dintre cei pe care-i cunosc și care vorbesc cu mine*

*N-a comis niciodată vreun act ridicol, n-a suferit niciodată afronturi,*

*Cu toții au fost niște prinți- fiecare în parte un prinț- în viață...*

*Ce n-aș da să aud vocea omenească a cuiva*

*Care ar mărturisi nu un păcat, ci o infamie,*

*Care ar povesti nu o violență, ci o lașitate.*

*Nici vorbă, cu toții sunt Idealul, de-i auzi când îmi vorbesc*

*Cine din lumea asta mare ar recunoaște pe față că a fost cândva un mârșav?*

*O, prinților, frații mei,*

*Destul, m-am săturat de atâția semize!*

*Unde mai găsești oameni pe lumea asta?  
Să fiu eu singurul ticălos și singurul greșit conceput pe lume?  
Li se putea întâmpla să nu-i iubească femeile,  
Li se putea întâmpla să fie trădați- dar ridicoli, niciodată!  
Iar eu care am fost ridicol fără să fi fost trădat,  
Cum să le pot vorbi eu superiorilor mei fără să mă bâlbâi?  
Eu, care am fost josnic, cu adevărat josnic  
Josnic în sensul meschin și infam al josniciei.”*  
(Alvaro de Campos, Poem în linie dreaptă, trad: Dinu Flămând)

Alvaro de Campos îi este foarte necesar lui Pessoa după ce o cunoaște pe Ofelia, prin el exprimându-și preferințele sexuale, de multe ori substituindu-l chiar la întâlnirile cu ea. Fiind ”cel mai complex dintre heteronimi și cel mai franc și mai ocult, cel mai exteriorizat și cel mai secretos, cel mai apropiat de natura umană și cel mai apropiat de natura divină ” (Antonio Quadros) Alvaro de Campos va scrie un volum de poezie din care amintesc celebrul poem ”Tutungeria”, scris în 1927. În opinia lui Remy Hourcade este ”cel mai frumos poem din lume”, iar a lui Brechon, ”o epopée a eșecului absolut”. Mulți s-au întrebat care este tutungeria din realitate? Au existat mai multe presupuneri ale biografilor săi și, în cele din urmă, s-a ajuns la concluzia că era Havaneza dos Retroseiros aflată chiar în fața biroului său, acolo unde își dactilografia poetul, noaptea, după terminarea lucrului, versurile. În poemul impregnat de toate angoasele, patimile și visele poetului mai sunt cinci personaje, în afară de Pessoa.

Fiind consumator de opiu, Alvaro de Campos își intitulase primul poem pe care i-l dedicase lui Pessoa, ”Opiarium”. După o perioadă de efervescentă poetică în care scrie cele mai frumoase poeme, Alvaro de Campos tace. ”Opiarium” era din 1 martie 1914, ”Oda triumfală” din iunie 1914, ”Oda maritimă” din 1915, iar ”Salutare Walt Whitman” din 11 iunie 1915. Obsosit și scârbit, se va retrage în părintele său, Pessoa: ”duceți-vă la dracu fără mine sau lăsați-mă singur să mă duc la dracu”! În nuvela ”Ultimele zile ale lui Fernando Pessoa” Antonio Tabucchi își imaginează o ultimă întâlnire între Pessoa- aflat pe patul de spital - și heteronimul său, Alvaro de Campos, în care își mărturisesc toate secretele: ”Eu nu o să-ți supraviețuiesc, îi spune Campos, o să plec cu tine.”

*”Nu sunt nimic.  
Nu voi fi niciodată nimic.  
Nu pot să vreau să fiu nimic.  
În rest, strâng în mine toate visurile lumii.  
Ferestre ale odăii mele,  
Ale odăii unuia dintre milioanele de inși din această lume despre care nimeni  
nu știe cine este  
(Iar dacă ar ști cine este, ce anume ar ști?),*



Voi dați spre misterul unei străzi cu un permanent du-te-vino de oameni,  
Spre o stradă inaccesibilă tuturor gândurilor,  
Reală, imposibil de reală, evidentă, atât de evidentă încât nu o poți cunoaște,  
Cu misterul lucrurilor aflat sub pietre și sub fânțe,  
Cu moartea ce întinde mușegaiul pe ziduri și albește pletele oamenilor,  
Cu Destinul ce mână carul totului pe drumul nimicului.  
Astăzi mă dau învins, de parcă aș fi aflat adevărul.  
Astăzi sunt lucid, ca un muribund,  
Iar cu lucrurile nu aș mai împărți altă fraternitate  
Decât o despărțire, iar casa și această parte a străzii  
Ar deveni un șir de vagoane de tren, iar semnalul de plecare  
L-ar da un șuierat din lăuntru al țestei mele,  
Cu un zvâcnet al nervilor mei și un scrâșnet în oasele mele.  
Rămân azi perplex, asemeni cuiva care a meditat și a aflat, iar apoi a uitat.  
Mă împart astăzi între fidelitatea pe care o datorez  
Tutungeriei de peste drum, ca lucru real în exterior,  
Și senzația că totul e vis, ca lucru real în interior.  
Am ratat totul.  
Dar cum nu aveam mari ambiții, poate că totul era nimic.  
Educația ce mi s-a dat  
Am gonit-o pe fereastra din spatele casei.  
Am fugit la țară croind planuri mărețe.  
Doar că acolo n-am găsit decât iarbă și copaci,  
Iar când dădeam de oameni, ei erau ca toți ceilalți.  
Acum plec de la fereastră, mă așez pe un scaun. La ce să mă mai gândesc?  
Ce știi eu despre ceea ce voi fi, eu care nu știi nici cine sunt?  
Voi fi cel la care mă gândesc? Dar mă gândesc să fiu în atâtea feluri!  
Și nenumărați alții gândesc să devină același lucru, încât ar fi imposibil  
să fie atâția!  
Geniu? În această clipă  
O sută de mii de creiere visează să fie ca mine genii,  
Iar istoria nu-l va reține, cine știe?, poate pe nici unul,  
Și numai fum se va alege din atâtea cuceriri viitoare.  
Nu, nu cred în mine.  
În toate ospiciile există atâția nebuni care au atâtea certitudini!  
Iar eu, care n-am nici o certitudine, sunt eu oare mai cert sau mai puțin cert?  
Nu, nici în mine...  
În câte mansarde și ne-mansarde pe lumea asta  
Nu există, acum, tot soiul de genii-pentru-ei-înșiși care visează?  
Câte aspirații înalte și nobile și lucide -  
Da, cu adevărat înalte și nobile și lucide -,  
Și cine știe, poate că realizabile,  
Nu vor vedea nicicând lumina soarelui real, nici nu vor găsi la cineva

ascultare?

Lumea e făcută pentru cel născut să o cucerească,  
Și nu pentru cel care visează că o poate cuceri, chiar de are dreptate.  
Am visat mai mult decât a făcut Napoleon vreodată.  
La pieptul meu ipotetic am strâns mai multă umanitate decât Cristos.  
Am elaborat în taină sisteme filozofice pe care nici un Kant nu le-a scris.  
Dar eu sunt, și probabil am să rămân așa pentru totdeauna, omul de la mansardă,  
Chiar dacă nu locuiește acolo;  
Totdeauna voi fi cel nenăscut pentru așa ceva;  
Totdeauna voi fi numai cineva cu multe calități;  
Totdeauna cel care aștepta dinaintea unui perete fără ușă să i se deschidă,  
Cel care cânta cântecul Infinitului într-un coteț de găini,  
Și auzea vocea lui Dumnezeu din adâncul unui puț astupat.  
Oare să cred în mine? Nu, nu mai mult decât în tot restul.  
Fie ca Natura să-și verse peste căpățâna mea înfierbântată  
Dogoarea soarelui, ploaia și vântul ce-mi răvășește părul,  
În rest, fie ce-o fi, dacă va fi să fie, sau să nu fie.  
Sclavi cardiaci ai stelelor,  
Am cucerit lumea întreagă înainte să ne săltăm din așternut;  
Însă ne trezim și constatăm că ea este opacă,  
Ne ridicăm și iată că aparține altuia,  
Ieșim din casă și vedem că este întreg pământul,  
Plus sistemul solar și Calea Lactee și Indefinitul.  
(Tu mănânci ciocolată, puștoaico;  
Mănânc-o!  
Ai să ajungi să vezi că nu există pe lume altă metafizică decât ciocolata.  
Și că toate religiile nu te învață mai mult decât patiseria.  
Mănâncă, micuța mea murdară, mănâncă!  
Ce n-aș da să pot eu mânca ciocolată cu tot atâta autenticitate!  
Însă eu sunt din cei care gândesc și, desfăcând hârtia argintată,  
Arunc totul pe jos, cum am făcut și cu viața mea.)  
Doar că din amărăciunea unui destin neîmplinit cel puțin rămâne  
Rapida caligrafie a versurilor de față,  
Portic dând spre Imposibil.  
Cel puțin mă tratez pe mine însumi cu un dispreț fără lacrimi,  
Nobil măcar prin gestul larg cu care arunc,  
Fără să fi făcut o listă, rufăria murdară care sunt eu, în curgerea lucrurilor,  
Și rămân încuiat în casă fără cămașă.  
(Tu, consolatoareo, inexistentă și tocmai prin asta consolatoare,  
Zeită elină concepută ca o statuie vie,  
Patriciană din Roma, imposibil de nobilă și nefastă,  
Prințesă a trubadurilor, extrem de grațioasă și colorată,

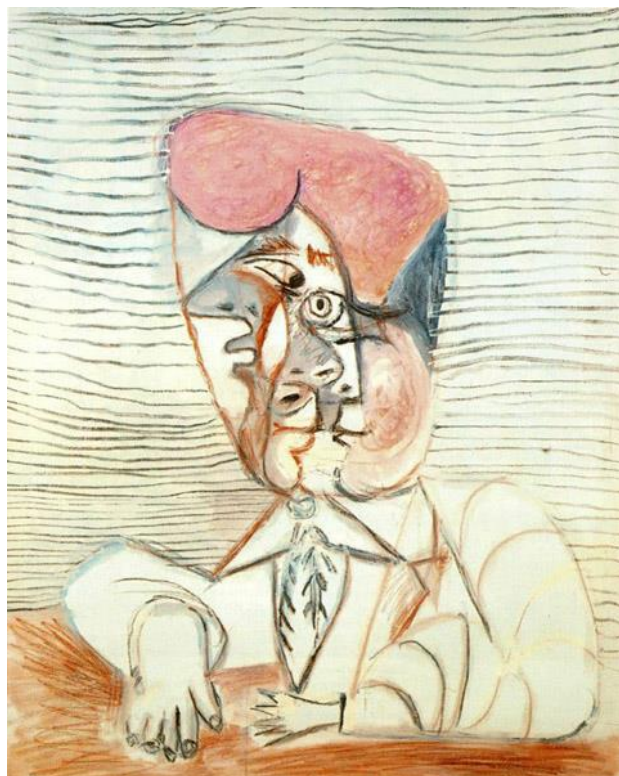
Sau marchiză din veacul al optsprezecelea, decoltată și arogantă,  
Sau cocotă celebră pe vremea taților noștri,  
Și nu mai știu ce din categoria modernă - nici nu-mi imaginez ce anume -,  
Fii toate astea, oricare dintre ele, și inspiră-mă dacă poți inspira!  
Sufletul meu e o găleată răsturnată.  
Precum cei ce invocă spiritele, invocă spiritele, mă invoc  
Pe mine însumi și nu găsesc nimic.  
Mă îndrept din nou spre fereastră și văd strada cât se poate de clar.  
Văd magazinele, trotuarele, văd mașinile care trec,  
Văd ființe vii și îmbrăcate care se intersectează,  
Văd și câinii care și ei există,  
Iar toate acestea mă apasă ca o condamnare la surghiun,  
Și toate îmi sunt străine, cum îmi este de altfel totul.)  
Am trăit, studiat, iubit și chiar am crezut,  
Dar azi nu e cerșetor pe care să nu-l invidiez că nu sunt eu el.  
Îi văd fiecăruia zdrențele și plăgile și minciuna,  
Și mă gândesc: poate niciodată n-ai trăit, nici studiat, nici iubit,  
și nici n-ai crezut  
(Căci e posibil să faci realitate din toate astea fără să faci nimic din ele);  
Poate abia dacă ai existat, ca o șopârlă căreia i-au tăiat coada,  
Iar din șopârlă acum numai această coadă tăiată continuă să se zbată.  
Am făcut din mine numai ceea ce n-aș fi știut,  
Iar ceea ce puteam să fac cu mine n-am făcut.  
Costumul de bal mascat pe care l-am îmbrăcat nu era cel potrivit.  
Imediat am fost luat drept altul, n-am dezmințit, iar acum sunt pierdut.  
Când am vrut să-mi scot masca,  
Ea mi se lipise de obraz.  
Când am tras de ea și m-am văzut în oglindă,  
Deja eram bătrân.  
Eram beat, nu mai știam cum să-mi pun din nou costumul pe care  
nu-l scosesem.  
Mi-am zvârlit masca și m-am culcat în vestiar  
Ca un câine tolerat de administrație  
Pentru caracterul lui inofensiv,  
Iar acum voi scrie această poveste spre a dovedi cât sunt de sublim.  
Esență muzicală a versurilor mele inutile,  
Ce-aș mai vrea să te găsesc ca pe un lucru făcut de mine,  
În loc să stau peste drum de Tutungeria de peste drum,  
Frământând cu picioarele conștiința de a fi existent  
Ca pe un covor de care se împiedică un bețiv  
Sau ca pe o rogojină furată de țigani, ce nu merita doi bani.  
Iată că Patronul Tutungeriei a ieșit în ușă și a rămas acolo.  
Îl privesc cu disconfortul dat de poziția capului meu răsucit

*Și cu disconfortul sufletului care nu prea înțelege.  
De murit, și el și eu vom muri.  
El va lăsa în urma lui firma, eu - câteva versuri.  
După o vreme, va muri și firma, vor muri și versurile mele.  
Ceva mai târziu va muri și strada pe care se afla respectiva firmă,  
Precum și limba în care au fost scrise versurile.  
Va muri apoi și această planetă rotitoare unde s-au întâmplat toate astea.  
Iar pe alți sateliți din alte sisteme ceva asemănător oamenilor  
Va continua să producă ceva asemănător cu versurile și să trăiască sub  
lucruri  
asemănătoare cu firmele,  
Totdeauna un lucru în fața celui alt,  
Totdeauna la fel de inutile și unul și altul,  
Totdeauna imposibilul la fel de stupid ca realul,  
Totdeauna misterul din adânc la fel de evident ca somnul misterului  
de la suprafață,  
Totdeauna unul sau altul sau nici unul, nici altul.  
Dar acum a intrat un om în Tutungerie (oare să-și cumpere tutun?)  
Iar realitatea plauzibilă mi-a căzut brusc în cap.  
Mă ridic un pic, dar energic, convins, uman,  
Și mă voi decide să scriu aceste versuri în care afirm contrariul.  
Îmi aprind o țigară gândindu-mă că le scriu  
Și trag din ea eliberarea de toate gândurile.  
Urmăresc cu privirile fumul cum îți urmezi drumul pe care ai luat-o,  
Și mă bucur, brusc asaltat de sensibilitate și competență,  
Că m-am eliberat de toate speculațiile,  
Și că metafizica e consecința unei proaste dispoziții.  
Apoi mă răstorn pe scaun  
Și continui să fumez.  
Cât timp Destinul o să-mi îngăduie, voi continua să fumez.  
(Dacă m-aș însura cu fata spălătoresei,  
Poate că aș fi fericit.)  
Ajuns aici, mă ridic de pe scaun. Mă duc la fereastră.  
Omul a ieșit din Tutungerie (strecurându-și mărunțișul în buzunarul  
de la pantaloni?)  
Ah, păi îl cunosc: e Esteves cel-fără-de-metafizică.  
(Patronul Tutungeriei a reapărut la ușă.)  
Călăuzit parcă de un instinct divin, Esteves și-a întors capul și m-a zărit.  
Mi-a făcut semn cu mâna, iar eu am strigat Salut Esteves! și universul  
Mi s-a reconstituit lipsit de ideal și speranță, iar Patronul Tutungeriei a  
surâs.  
(Alvaro de Campos, Tutungeria, trad: Dinu Flămând)*

## HETERONIMII LUI FERNANDO PESSOA - BERNARDO SOARES

*”Totul în mine este neliniștire mereu  
în creștere și mereu egală cu sine”*

(Bernardo Soares, Cartea neliniștirii)



În aceeași scrisoare din 13 ianuarie 1935, Fernando Pessoa îi scria lui Casais Moneiro că Bernardo Soares este un ”semi-heteronim”, care apare ”de fiecare dată când sunt obosit sau somnolent”. Este o mutilare a personalității lui Pessoa. Prea multe nu se știu despre el, doar că are o cultură franceză, fumează ”tutun ieftin” ca Pessoa, suferă de insomnii și are o profesie asemănătoare, contabil într-o casă comercială. Este un om banal care reprezintă însăși banalitatea vieții. De statură mijlocie, vânjos, grosolan, rareori capabil de afecțiune, viclean, franc cam repezit și capabil de glume cel mult nesărate. Soares locuiește pe strada Douradores având un apartament sărăcăcios la etajul patru ” ce dă spre infinit”.

În adâncul sufletului său, Bernardo Soares este însuși Fernando Pessoa: *”Am zărit oglinda din camera mea și mi-am zărit țeasta de biet cerșetor, care nu e complet calic, după care oglinda s-a întors brusc pe partea cealaltă și mi-a apărut dinainte un spectru: era Rua dos Douradores”*. Masa lui de lucru este în fața unor ferestre nespălate care dau spre o stradă tristă. La ora șase seara pleca de la lucru și revenea în odaia sa liniștită simțind o teribilă oboseală ”geamănă cu neliniștirea”. Acolo, *”scriu cuvinte ca și cum aș dori să-mi salvez sufletul și de pe munți înalți și vaști mă împodobesc cu aurul unui imposibil apus de soare”*.

”Cartea neliniștirii” s-a numit la început ”Zvon sau Neliniștire” și primele însemnări datează din 1910. A fost în mare parte scrisă cu pana (70%) și restul dactilografiat la mașină, prea puține fragmente fiind publicate în reviste în timpul vieții. La început Bernardo Soares dorește să scrie poezie, dar considerând că nu are talent, notează reflecții asupra vieții sale. La final, iese cea mai tristă carte care s-a scris vreodată în Portugalia:

*”Uneori mă simt atins, nu știu de ce, de o presimțire a morții... Fie că i vorba de o durere indefinită ce nu se materializează în durere și tinde astfel spre un sfârșit spiritual, fie că este o oboseală ce necesită un somn atât de profund încât nu s ar îndestula cu simplul fapt de a adormi – sigur este că am impresia de a fi devenit un bolnav a cărui stare se agravează și care, în ultima clipă, își desface fără violență și regrete pumnii slăbiți cu care strângea cuvertura. Mă întreb atunci ce înseamnă lucrul căruia îi spunem moarte. Nu vreau să spun misterul morții, pe care nu l pătrund, ci senzația fizică de a înceta să mai trăiești. Oamenii în general se tem de moarte, dar la modul incert; omul normal se bate bine în luptă, omul normal, bătrân sau bolnav, rareori privește îngrozit abisul nimicului pe care el îl atribuie acestui abis. Toate acestea înseamnă lipsă de imaginație. Și este la fel de nedemn să crezi că moartea ar fi un vis. De ce să fie vis dacă nu i seamănă deloc somnului? Esența somnului vine din faptul că te trezești din el, în timp ce din moarte s ar părea că nimeni nu se trezește. Iar dacă moartea seamănă cu somnul, ar trebui să avem noțiunea că ne putem trezi din ea. Or nici un om normal nu și imaginează așa ceva; își imaginează moartea proprie ca pe un somn din care nu se esooa care îl va însoți de-a lungul vieții și cartea rămâne nivelul cel mai înalt al operei sale. mai trezește, ceea ce nu spune nimic. Moartea, spun eu, nu seamănă cu somnul, căci în somn ești viu și adormit; și mă întreb cum de putem compara moartea cu orice altceva, neavând nici experiența morții, nici pe cea a unui lucru cu care ea ar putea fi comparată. Mie, când văd un mort, moartea îmi apare ca o plecare. Un cadavru îmi dă impresia unui costum de care te debarasezi. Cineva a plecat fără să simtă nevoia să ia cu el singurul costum pe care l îmbracă.” ( fragmentul 40)*

Asemeni lui Alvaro de Campos, în ultimii ani ai vieții lui Pessoa, Bernardo Soares încetează să mai scrie. Unii critici literari au considerat ”Cartea neliniștirii” o operă minoră, un fel de jurnal ca oricare altul; pentru alții, ar fi punctul cel mai înalt al literaturii atingând sublimul. Până la urmă, Bernardo Soares rămâne alter-ego-ul lui Pessoa care îl va însoți de-a lungul vieții și cartea rămâne ”gradul superior” al operei sale.

*”Eu plâng deasupra paginilor mele imperfecte, însă generațiile viitoare, dacă le vor citi, vor fi mai impresionate de lacrimile mele decât de perfecțiunea lor, dacă voi fi capabil să ating perfecțiunea, căci în acest caz ea m-ar împiedica să plâng și în consecință chiar și să scriu. Ceea ce e perfect nu se manifestă. Sfântul plânge, și este uman. Dumnezeu tace. Iată de ce îl putem iubi pe sfânt, dar nu-l putem iubi pe Dumnezeu”.*

*„Nu plâng pierderea copilăriei mele, plâng fiindcă toate, iar între ele și copilăria (mea), se pierd. E fuga abstractă a timpului meu, cea care mă doare*

*în creierul fizic prin recurența repetată, involuntară, a gamelor de la pianul aflat cândva deasupra, teribil de anonim și îndepărtat. E tot misterul faptului că nimic nu durează dintre cele care pisează neîncetat anumite doruri, în adâncul absurd al amintirii mele”.*

*„Când ajungem sus pe înălțimile singuratice ale munților naturali avem senzația unui privilegiu. Iată-ne, cu statura noastră, mai înalți decât toți munții din jur. Tot ceea ce are Natura mai înalt se află, cel puțin în acel loc, sub tălpile noastre. Grație poziției noastre devenim regi peste toată lumea vizibilă (...) Tot ce se află în noi e accident și răutate, iar înălțimea la care am ajuns de fapt nu o avem: ajunși acolo sus nu suntem deloc mai înalți decât înălțimea pe care o aveam înainte. Ne înalță tocmai ceea ce călcăm în picioare și ne situăm mai sus tocmai grație celor care ne-au ajutat să ajungem mai sus”.*

*”Dorm și dezdorm. De partea cealaltă a mea, mult mai departe de locul unde zac, liniștea casei atinge infinitul. Ascult căderea timpului, picături cu picătură, și nici un bob ce cade nu se aude căzând. Memoria îmi apasă fizic inima mea fizică, memoria redusă la nimic, amintirea tuturor celor câte au fost sau a tot ceea ce eu am fost. Îmi simt țeasta culcușită materialmente pe o pernă în care ea a scobit o mică vale. Pielea feței de pernă și pielea feței mele se ating cum ar intra în contact doi oameni în penumbră. Chiar și urechea, pe care mă reazem, își gravează matematic sunetele direct pe creier. Pleoapele mi se zbat de oboseală și scot un mic sunet, imperceptibil, pe delicata albeață a pernei frământate. Respir, suspinând, dar respirația mea este ceva ce se întâmplă – nu-mi aparține. Sufăr fără să simt, fără să gândesc.”*

*”Literatura – care este arta căsătorită cu gândirea și realizarea imaculată a realității – mi se pare a fi țelul spre care ar trebui să tindă orice efort uman, dacă este cu adevărat uman, și nu ceva animalic superfluu. Eu cred că a numi un lucru înseamnă a-i conserva virtutea și a-i smulge puterile înfricoșătoare. (...) A te mișca înseamnă a viețui, a te rosti înseamnă a supraviețui.”*

(Fernando Pessoa, Cartea neliniștirii)

## **ARTA CULINARĂ ÎN TEXTELE LUI PESSOA**

*„O, mari oameni ai momentului! (...)*

*Faceți-vă un nume și îmbuibați-vă,*

*Căci ziua de mâine aparține nebunilor de azi! ”*

(„Fapt divers”, Alvaro de Campos)

Prima carte de bucate din Portugalia datează din 1680, „Arte de cozinha” („Arta bucătăriei”) de Domingos Rodrigues, bucătarul regelui Don Pedro al II-lea. La distanță de o sută de ani apare „O cozinheiro moderno” („Bucătarul modern”) de Lucas Rigaud, un francez venit în Portugalia pentru a fi bucătarul reginei Dona Maria I. În niciuna din aceste cărți nu era menționată cantitatea ingredientelor. În 1870, Alexandre Dumas-tatăl lansează monumentalul „Grande dictionario de culinaria” („Marele dicționar culinar”) care ajunge una din cele mai importante cărți ale sale, alături de „Contele de Monte Cristo” (care nu era conte) și de „Cei trei mușchetari” (care erau patru). Începând cu „Lusiada” lui Camões (în care erau specificate multele provizii care erau îmbarcate pe navele flotei) toate operele în care se face vorbire despre invențiile culinare și artistice specifice locului, sunt secundare în preferințele lui Pessoa. Era adeptul rețetelor simple pentru că „*în cazul meu, ritualul acesta al gustului este mai puțin solemn.*”

Se născuse într-o miercuri, pe 13 iunie 1888, „zi lentă și suavă”, în plină fumăraie, de ziua Sfântului Anton, când străzile Lisabonei erau mai animate ca oricând și clopotele bisericilor băteau mai des, împletindu-se cu zgomotele orașului. Pe jarul micuțelor grătare înșirate pe străzi sfârâiau cârnați, mușchi de porc, dar și sardine grase pe care oamenii le mâncau pe felii de pâine. Tăvile erau pline cu prăjituri, fășii de „bacalhau” prăjit, orez cu lapte, biscuiți de Lapa, lângă care se lăfăiau carafe colorate pline cu vin roșu, cu lichior, cu sangria cu bucăți de gheață și lămâie verde plutind deasupra. Petrecerile de acest fel nu erau prea dese și pentru că poetul va călători încă de la vârsta de șapte ani nu i se vor întipări în minte aceste mirosuri. Ca orice copil era mare amator de ciocolată. Gusturile nu-i rămân nici din Africa unde locuise o vreme cu părinții. De pe acel nou continent se știe că îi plăcea foarte mult curry-ul, în Portugalia cunoscut drept „caril”, un amestec de condimente amestecate într-un mojar. Fiecare familie avea propria metodă de preparare a curry-ului, de obicei fiind nevoie de șofran, scortişoară, cardamon, cuișoare, curcuma, foi de orez, foaie de dafin, masala, nucșoară, semințe de coriandru, chimion, fenicul, muștar, susan. Pe lângă aceste ingrediente se mai adăugau ienibahar și piper roșu sau negru măcinat, toate aduse din coloniile Portugaliei. Dintre felurile de mâncare cu curry pe care Pessoa le agreea, se remarcă „cocoșul cu orez în curry”, rețetă la care se foloseau următoarele ingrediente: 1 cocoș potrivit, 1 nucă de cocos, 2 ardei mici iuți, 2 lingurițe de curry, 1 linguriță de ghimbir, 2 lingurițe de chimion, 20 gr. de coriandru, 150 gr. pulpă de roșii, 1 ceapă mare, 4 căței de usturoi, 500 gr. orez, sare și piper după gust. Modul de preparare să-l caute cititorul prin cărțile de bucate.

În familie, meniul era destul de variat, poetul amintindu-și cu drag, de fiecare dată de mesele de acasă: „*Masa pusă cu scaune multe, cu vesela cu desene frumoase, cu mai multe pahare, bufetul cu multe lucruri - dulciuri, fructe,*



*restul acoperit sub tăblie - mătușile bătrâne, verii.*” La loc de cinste era pepenele galben de Almeirim sau piele-de-broască, crud, cu jambon și multe prăjituri între care „Bolo-Rei”, o prăjitură care are în mijloc un bob de fasole și un cadou care-i garanta celui care-l găsea împlinirea unei dorințe.

*„Să te trezești în orașul Lisabona, mai târziu decât ceilalți, să te trezești pe Rua do Ouro, să te trezești în Rocio, la ușile cafenelelor.”* Pessoa își începea ziua cu o cafea, mâncând brânză de Alverca și de Azeitao, plus un pahar mare de vin. La cină, când avea cu ce plăti, cumpăra un pachet de la cantinele din apropiere. Se întâmpla să rămână și fără bani și atunci se culca flămând, mulțumindu-se cu paharul de vin de peste zi, băut în cine știe ce împrejurare. Prânzul îl lua de cele mai multe ori la Berăria „Jansen” - pe Rua do Alecrim, punctul de întâlnire al poezilor moderniști, acolo unde s-a discutat, începând cu octombrie 1914, înființarea revistei „Orpheu”. Îi plăcea foarte mult „friptura à la Jansen”. Apoi mai frecventa „Leão D’ouro”, unde se găseau mereu artiști plastici, cunoscuți drept „Grupul de la Leão”, funcționari de la Teatrul Național și clienții obișnuiți. În zilele noastre, „Leão D’ouro” s-a mutat la adresa originală pe Rua 1 de Dezembro și se mai păstrează încă salonul vechi cu pereții de piatră și grinzile de lemn, cu masa la care poetul venea altădată. Una din specialitățile localului care-i plăcea și poetului sunt creveții. Proprietarul arată cu mândrie oricărui oaspete locul rămas neatins în care poetul lua prânzul. Cina, luată deseori acasă, avea un ritual și sfârșea de fiecare dată cu o țigară. Servită de obicei la ora 7, cina consta dintr-o supă numită „caldo verde”.

Câteodată se mai ducea la „Café Martinho”, în vechiul Largo Camões, cunoscut pe atunci ca Martinho do Camões, unde se întâlnea cu prietenii. Acolo au discutat despre înființarea **Editurii Solucao**. Tot acolo, Almada Negreiros, urcat pe o masă, a recitat pentru prima dată Manifestul său „anti-Dantas”, manifest care marchează începuturile futurismului în Portugalia și protestul împotriva unei generații artistice și intelectuale învechite, reticente față de noile curente, așa cum era Júlio Dantas. „Café Martinho” era la vremea aceea localul cel mai luxos și mai elegant din Lisabona.

O dată pe săptămână, Pessoa lua masa cu vărul său Mário Nogueira de Freitas, sau mergea la câte un unchi. Felul lui de mâncare preferat era „bacalhau”, măruntaie gătită după rețeta de la Porto. Acest fel de mâncare mai este cunoscut și cu denumirea de „tripas a moda do Porto”, de aceea locuitorilor orașului Porto li se mai spune și „tripeiros”. Cei din Lisabona sunt porecliți „alfacinhas”, diminutiv de la „alface” (salată). Apropos de legenda întemeierii orașului Lisabona de către eroul grec Ulisse, se spune că în Atena femeile semănau salata pe acoperișuri pentru a asigura bogăția recoltelor. Alții dau o altă explicație expresiei, cum că ar face referire la primul cartier al orașului în zona portului Alfama, unde înflorea comerțul cu mărunțișuri și mișmașuri.

Restaurantele și cafenelele preferate ale lui Pessoa erau cele unde exista un mezanin cu aspect de bodegă decentă. În același timp frecventa și „cărbunarii”, restaurante simple specializate în „pasteis de bacalhau”, bodegi modeste. La cafeneaua „Gibraltar” se întâlnea cu Almada Negreiros și cu oameni politici de toate culorile. *„De pe terasa acelei cafenele privesc tremurător spre viață.”*

La „Brasileiro” din Chiado, pe Rua Garrett 120-122, Pessoa primea din partea casei o cafea gratuită. Acolo s-a născut expresia tipică pentru cafenelele din Lisabona „tirar uma bica” (a bea o ceașcă de cafea). Doar că restul trebuia plătit. Cafeneaua „Martinho” din Terreiro do Paco nr.3, colț cu Rua da Alfandega era cea mai veche cafenea din Lisabona, inaugurată la 7 ianuarie 1782 cu numele de „Casa da Neve” pentru că aparținuse lui Martinho Bartolomeu, furnizorul oficial de gheață al Lisabonei. Potrivit lui Luís Machado era *„un loc de conspirații, oprirea obișnuită pentru iacobini, liberali, masoni, anarhiști și republicani. La mesele ei se discutau regimuri, se contestau politici, s-au demontat revoluții.”* Cafeneaua avea iz de secolul al XVII-lea, *„timpul acela uitat când invadatorii francezi ai lui Junot (1807) veneau pe aici să târâie săbiile și să alunge plictiseala.”* Pessoa ședea la o masă înaltă de marmură pe care fumega eterna țigară portugheză. Pierre Hourcade evocă figura poetului: *„Mă căznesc să uit imaginea și am ochi doar pentru apariția magicului. Îl credeam mic, melancolic oacheș, prizonier vrăjii funeste a dorului cu care se intoxică întreaga lui rasă - și mă izbesc brusc de cea mai vie privire, un surâs ferm și malițios, un chip mustind de viață secretă... Inima mea bătea mai tare, atenția mea concentrată peste măsură era confuză, ca și cum aerul respirat în jurul lui Fernando Pessoa ar fi fost mai bogat în oxigen, în semiîntunericul de la Martinho da Arcada.”*

Aici, cea mai celebră e „supa Juliana”. Cafeneaua „Martinho” e cafeneaua pe care poetul o frecventează până în lunile dinaintea morții. *„E ca și cum aș aștepta pe vecie atent/ Sosirea ta sigură și planificată/ În orașul de jos la cafeneaua Martinho de sub aracadă/ Unde aproape sfârșește acest continent.”* (Sá-Carneiro, Fernando Pessoa)

## **IREZISTIBILA PASIUNE PENTRU ALCOOL A LUI PESSOA**

*„Beția duce uneori*

*La o luciditate înspăimântătoare”*

(Fără titlu, 1931, Fernando Pessoa)

João Gaspar Simões, unul dintre biografii lui Pessoa, adoptă versiunea căreia poetul era un alcoolic inveterat, pentru că ar fi băut mai mult decât ar fi fost rezonabil. Mai târziu, Augusto Ferreira Gomes se indignază asupra acestei afirmații: „*Nu vreau, nici pe departe, să vă spun acum că Fernando Pessoa era un abstinent candid și pur... Bea sănătos, ba chiar în ultimii ani un pic mai mult decât ar fi trebuit. Și totuși, de acolo până la decăderea totală cum ar vrea biograful său (Gaspar Simões), care poate regretă că n-a sfârșit într-un șanț ca Poe,.. Dumnezeu, ce diferență!*”

Și totuși, adevărul era pe undeva pe la mijloc. În forul său interior, Pessoa considera că această plăcere merită: „*Fiecare are alcoolul său. Găsesc suficient alcool în faptul că exist. Îmbătat de propria-mi simțire, hoinăresc și merg la țintă.*”

Sora lui, Teca, își amintește mai târziu că la ora prânzului ședea la fereastră și-l aștepta să vină la masă: „*De îndată ce mă vedea, începea să se prefacă beat: mergea în zigzag, se împiedica, își arunca pălăria către lampă. Îi spuneam, vai, ce rușine, te crede lumea nebun*” În „*Îmbătați-vă*” (din „*Mici poeme în proză*”), Baudelaire a scris: „*E necesar să fii mereu beat. Totul se reduce la asta: iată singura problemă. Dar cu ce? Cu vin, cu poezie, sau cu virtute, cum găsiți de cuviință. Atâta timp cât vă îmbătați.*” Se pare că Pessoa a trăit întreaga viață de parcă ar fi avut continuu în minte cuvintele acestea. Cert este că nici vecinii, nici cunoscuții nu l-au văzut niciodată beat. Uneori, când familia primea musafiri la cină, el se retrăgea în camera lui, cerând să-i scuze absența și să spună că-i beat.

Se știe că aprecia mult așa numitele vinuri de Lisabona, albe - Bucelas și Gaeiras sau roșii, în special, Colare, din zona de sud a Estramadurei, preparat dintr-un strugure muscatel. „*Cu mâna muritoare duc la muritoarea gură într-o fragilă cupă, vinul trecător și nu dau vinului, de care nu mă lipsesc, numele de aliment sau de necesitate vitală*”. Însă vinul lui preferat era vinul de Porto. Încearcă și absintul, dar îl abandonează repede din cauza problemelor gastrice pe care i le provoacă. Apreciază mult coniacul (Macieira), în Portugalia cunoscut mai ales ca brandy. Însă mai mult decât orice îi place „*bagaceira*”, echivalentul „*grappei*” italiene, al „*eau-de-vie*” franceze și al rachiului din struguri românesc. Preferabil marca Aguia Real. „*Ah! Bea! Viața nu-i bună sau rea.*” Poezia și alcoolul în cazul lui Pessoa, au fost într-o bună conviețuire. „*Bețivul cădea de beat ce era/ Și eu care treceam,/ Nu l-am ajutat, întrucât el cădea de beat ce era,/ Iar eu doar treceam./ Bețivul a căzut de beat ce era/ În mijlocul străzii./ Iar eu nu m-am întors, dar am auzit. Eu beat/ Și căderea lui pe stradă./ Bețivul a căzut de beat ce era/ Pe strada vieții./ Doamne! Și eu am căzut de beat ce eram/ Doamne.*” (Fără titlu, Fernando Pessoa)

Într-o scrisoare către Ofélia îi spunea să nu se mire dacă scrisul lui era mai ciudat: găsisese în casă o sticlă de Porto și se omenise puțin. Iar biata Ofélia se

plângea că uneori îl prefera pe Abel persoanei ei, Abel fiind „Casa Abel Pereira da Fonseca”, cunoscută și drept „Crama Val do Rio”. Se pare că, la tinerețe, toate aceste aluzii la alcool, în scrisorile ori în convorbirile cu prietenii, țin mai degrabă de măștile pe care poetului îi plăcea să le tot schimbe, de stilul lui de viață de boem din categoria celor care lasă viața să le treacă printre degete. Așa cum sugerează și José Blanco, nu trebuia să fie luat în serios, pentru el fiind deseori doar simple glume. *„Dacă un ins nu scrie bine decât atunci când e beat, scrie Pessoa, atunci îi spun: îmbată-te. Iar dacă îmi spune că ficatul lui suferă din pricina aceasta, răspund: ce înseamnă ficatul dumitale? E ceva mort ce trăiește atâta timp cât trăiești dumneata, iar poeziile pe care le vei scrie trăiesc fără soroc.”*

Și ca unul care nu duce paharul la ureche, Pessoa s-a indignat și a protestat împotriva Prohibiției din Statele Unite, considerând legea drept un amestec intolerabil în viața cetățenilor, ceea ce perturbă libertatea economică. În 1933, când președintele Roosevelt a revocat legea, Pessoa și-a arătat recunoștința prin versuri. Prietenul său Martins da Hora mărturisea mai târziu că atunci când nu era de găsit exista o singură cale să iei legătura cu Pessoa - să i se lase mesaje la „Abel Pereira da Fonseca”, acolo unde mergea în mod regulat.

În scrierile medicale băutorii sunt împărțiți în trei grupuri distincte: băutorii sociali (care n-au probleme psihice), băutorii problemă (au oarece manifestări în urma excesului de alcool) și băutorii cronici care au grave manifestări. Alcoolicii nu funcționează în lipsa alcoolului și beau dimineata pentru a elimina tremurul produs de băutură. Așa au fost dependenți de alcool scriitorii: Charles Bukovski, E.A. Poe, Emily Dickinson, Ernest Hemingway, Eugen O'Neill, Henry Thoreu, Lilian Hellmann, Mark Twain, Mary McCarthy, Nerval, Verlaine, F. Scott Fitzgerald, Tom Wolfe, Truman Capote, William Faulkner. Pessoa nu prezenta semnele fizice sau psihice comune alcoolicilor cronici, calitatea scrisului său neavând de suferit absolut deloc.

Totuși, președintele Mário Soares, care în 1985 era prim-ministru al Portugaliei, a povestit biografului lui Pessoa că la comemorarea a 50 de ani, pe 15 octombrie, a dispus mutarea rămășițelor sale pământești la Mănăstirea Jeronimos. Conform exigențelor birocratice, sicriul a fost desfăcut pentru colectarea oaselor, însă corpul era intact de parcă ar fi fost îmbălsămat. Concluzia celor prezenți a fost că în locul formolului folosit în procesele de mumificare, alcoolul folosit în timpul vieții îi îmbibase trupul, conservându-l. Această versiune a fost susținută și de scriitorul Emiliano Monge. Unul din membrii comisiei afirma: *„Nu voi uita niciodată uluirea pe care mi-a provocat-o acea viziune neașteptată, parcă m-aș fi aflat în fața aceluiași om pe care-l văzusem de atâtea ori în copilăria mea, de parcă aș fi avut în față fotografia sa.”*

Cu timpul, dependența de alcool se agravează. Unul din heteronimii săi, Abílio Quaresma suferă chiar de delirium tremens. La Pessoa consumul de alcool a fost

un fel de sinucidere lentă, făcută în mod conștient. „Azi sunt învins, de parcă aș ști adevărul.” „Iar eu urăsc viața cu sfială, mă tem de moarte cu fascinație.” Și totuși, nu există un consens între specialiști. Unii afirmă că nu a avut nici pe departe intenția de a se sinucide prin intermediul alcoolului, că depresia l-a mistuit, îmbibat în alcool, folosit drept anesteziac. Chiar dacă în „Cartea neliniștirii” spune că „sinuciderea înseamnă lașitate”, Pessoa a preferat să-și scurteze bătrânețea, să nu suporte umilința decrepitudinii. „Astfel mi-am trăit viața, astfel mi-am murit viața, calme sunt cerurile cele mute.” ”Să intrăm în moarte plini de bucurie! La dracu!” „Consolatoare a celor fără de consolare, lacrimi ale celor care nu plâng niciodată, orologiu care nu mai sună - eliberează-mă de bucurie și de fericire”

„Înțelept cel care se mulțumește cu spectacolul lumii,/ Și când bea nici nu-și amintește/  
Că a mai băut în viața lui,/ Pentru el totul este nou/ Și veșnic neofilit.”

(„Ode”, 19.06.1914, Ricardo Reis)

Și-a luat rămas-bun de la lumea prin care s-a strecurat precum o umbră, sfâșiat de chinurile lui Tantal, așa numai cum numai un geniu precum a fost Fernando Pessoa putea s-o facă:

„Munca e încheiată. Ciocanul a fost aruncat. Îi salut pe toți cei care mă vor citi și las scrisă în această carte imaginea planului meu mort. Farewell, farewell forever. Rămas-bun pentru totdeauna, regină a filelor. Las din mână pana, îmi închei peregrinarea solitară. Viața e un interval între ce s-a întâmplat și ce se va întâmpla, interval mort între Moarte și Moarte. Eu am trăit viața întreagă. Suntem cu toții muritori, pe o durată potrivită, niciodată prea mare sau prea mică.”

„Unii mor imediat ce mor, alții mai trăiesc o vreme în amintirea celor ce i-au văzut și i-au iubit; alții rămân în memoria națiunii căreia i-au aparținut. Dar pe toți îi înconjoară abisul timpului, ca să-i strângă laolaltă. De ce scriu această carte? Scriu această carte ca să mă mint pe mine însumi. Să căutăm întotdeauna imposibilul, pentru că aceasta este Soarta noastră. Tu, care mă auzi și abia dacă mă asculți, nu știi ce înseamnă tragedia aceasta! Ce n-aș da ca din mine să nu rămână decât o frază, ceva spus despre care să se spună **Bine lucrat!** Dar nimeni nu reușește. Vei avea parte de consolare, pentru că vei avea parte de speranță; vei avea parte de uitare, pentru că nu vei avea parte de dorință; vei avea parte de odihnă, pentru că nu vei avea parte de viață. Iar mai apoi după apoi, se va face ziuă, dar va fi târziu, ca întotdeauna. După ce m-am luptat atâta vreme cu umbrele, m-am prefăcut și eu într-o umbră. Și mi-e dor de mine.

*What is fame after death? A life that's not a life my dearest boy. Vin amintirile, cu dorul sau cu speranța lor, și cu un surâs fermecat. Tot ceea ce sunt, sau ceea ce am fost, sau ceea ce gândesc despre ceea ce sunt sau nu am fost, totul se pierde brusc - secretul, adevărul, poate și soarta. Death-What is death? Moartea e triumful vieții. Totul e mort, doică, totul e mort. Roagă-te pentru mine. Simt că același soare aurește și câmpiile unde nu mă aflu. Cât de multă, cât de multă singurătate! Roagă-te pentru mine, doică!*

*Am isprăvit. L'heure est a Nous! Combattons! Mâine voi deveni și eu cel care a încetat să mai treacă pe străzile de aici, cel pe care ceilalți îl vor evoca vag cu un oare ce s-o fi ales de el? Nu moartea mi-o doresc, nici viața; ci acel altceva ce strălucește în străfundul neliniștii ca un diamant posibil. Cer nemărginit, cer albastru, cer apropiat de misterul îngerilor. Lasă-mă să dorm, lasă-mă să uit, stăpână a Proiectelor Incerte. Restul e ca Destinul. Viitorul... Da, viitorul... Fiindcă din spatele înfrângerii apare, curată, singurătatea neagră și necruțătoare a cerului pustiu. Și strălucește, mică, în depărtare, prima stea. Sfârșit!”*

(„Mică antologie de texte”, Fernando Pessoa)

## **PĂSTORUL ÎNDRĂGOSTIT (DIMIDIUM MEAE)**

*„Să stăm unul în fața celuilalt  
ca doi oameni care se cunosc din copilărie  
și care, pe atunci, s-au iubit puțin”*

În noiembrie 1919, Ofélia Maria Queirós avea să intre în viața lui Fernando Pessoa ca un vânt de primăvară care va lăsa urme adânci. Ofélia, botezată astfel pentru că sora și nașa sa tocmai citea „Hamlet” când s-a născut ea pe 14 iunie 1900. Catolică, așa cum se cuvenea unei descendente de dos Santos de Jesus, cu rădăcini în Algarve ca și Pessoa, făcea parte dintr-o familie destul de modestă. Cultă, bună vorbitoare de franceză și de engleză, știa să bată la bine la mașină și decide să-și caute de lucru. Are un chip frumos așa cum se vede în fotografiile de la 19 ani: slabă, mărunță, cu păr și ochi negri, cu „brațe și picioare rotunde”, așa cum se descrie ea, și cu o privire ce emană demnitate. „...eram veselă, plină de energie, independentă și, împotriva voinței părinților mei și a familiei, am hotărât să mă angajez.” Nu era într-o situație materială precară, mai ales că era și cea mai mică dintre cei opt copii, era iubită de toți și foarte alintată.

Așadar, la început de noiembrie, 1919, Ofélia merge la „biroul de comisioane, consignații și afaceri personale” care aparținea lui José Damião Félix, Fernando Valladas Vieira și Mário Nogueira de Freitas, unde lucra și Pessoa. Scrisese la o agenție de plasare a forței de muncă și a primit o invitație pentru un interviu de la această firmă. Ajunge puțin mai devreme și, pentru că nu era nimeni, se așază în anticameră împreună cu servitoarea surorii ei care o însoțise. Atunci urcă scările Pessoa pentru că biroul se afla la etajul al doilea: „L-am văzut urcând scara, scrie Ofélia în jurnalul ei, un domn îmbrăcat complet în negru (am aflat mai târziu că era în doliu după tatăl său vitreg), ochelari și eșarfă la gât. Mergând, părea că nu calcă pe pământ. Și își purta pantalonii în jampiere. Nu știu de ce dar acest lucru m-a făcut să râd teribil.” Pessoa se îndrăgostește de ea la prima vedere: „Când te-am văzut te iubeam deja, m-am născut pentru tine înainte ca lumea să existe”, îi scrie el mai târziu. Așa începe o poveste de dragoste profundă și complicată, în același timp, pentru amândoi.

Ofélia era la acea vreme prietena pictorului Eduardo Cunha și, cu toate acestea, Pessoa găsește curajul, pe care nici nu bănuia că-l are, și îi scrie primele versuri, pe care i le trimite pe 28 noiembrie:

*„Pe vremea când nu te aveam  
Iubeam Natura așa cum pe Cristos îl iubește liniștitul călugăr...  
Iar acum iubesc Natura  
Ca un călugăr liniștit pe Fecioara Maria  
Tu ai adus Natura aproape de mine...  
Tu mi-ai schimbat Natura...  
Fiindcă tu exiști, eu o văd mai bine, dar e aceeași.  
Fiindcă tu mă iubești, o iubesc în același fel, dar mai mult,  
Fiindcă tu mă alegi pe mine spre a te avea și pentru a te iubi...”*  
(Alberto Caeiro, „Păstorul îndrăgostit”)

Fără să se fi descurajat pentru că nu primise răspuns, iată-l pe 22 ianuarie 1920, când rămân amândoi singuri la firmă și chiar înainte să plece de la serviciu, Pessoa se așază pe scaunul din fața ei și începe să declame: „Oh, dragă Ophelia! Nu îmi meșteșugesc bine versurile; îmi lipsește arta pe măsura suspinelor mele; dar te iubesc enorm, crede-mă!” Erau exact cuvintele pe care Shakespeare le puse în gura lui Hamlet când și-a declarat iubirea Ofeliei. Neobișnuit să curteze pe cineva, a făcut și el ce s-a priceput mai bine - a recurs la literatură. Ea stătea în picioare cu haina pe umeri și părea că nu pricepe ce i se întâmplă. „Atunci, dintr-odată, fără ca eu să mă aștept, povestește Ofélia, m-a luat de talie, m-a îmbrățișat și, fără să spună nimic, m-a sărutat, m-a sărutat pasional, ca un nebun.” Ea i-a răspuns la fel, ca și cum se știa de când lumea și, de astă dată, el rămâne perplex, nevenindu-i a crede că Ofélia fusese capabilă

de un astfel de gest. Emoțiile amândurora se dezlănțuiseră și-o luaseră pe de-a dreptul surprinzându-i la fel de mult. Ofélia pleacă în fugă acasă, însă chiar de-a doua zi găsește câte un poem de-ale lui „rătăcit” printre hârtiile de pe birou.

Bietul Fernando era într-o continuă stare de surescitare - când ar fi luat-o în brațe și-ar fi iubit-o, când ar fi fugit de-ar fi mâncat pământul, cât mai departe de ea, fiindu-i teamă să iubească.

Nici iubitul oficial al Oféliei nu stă cu mâinile în sân când aceasta îi dezvăluie noua ei pasiune și-i cere să se despartă. Chinuit de amintiri, Eduardo va continua s-o asalteze pe Ofélia ani de zile, deși ea începuse să vadă în el un inamic, deoarece o amenința și o hărțuia cu speranța s-o recucerească. Ofélia schimbă câteva locuri de muncă și astfel începe între ea și Pessoa o lungă corespondență. Amândoi se trezesc luați de val fără să înțeleagă bine ce li se întâmplă. *„Cea mai mare dragoste nu este aceea pe care cuvântul suav în mod pur o exprimă. Nici aceea pe care privirea o exprimă, nici aceea pe care mâna o arată atingând altă mână. Este aceea care atunci când două ființe sunt împreună, fără să se privească și fără să se atingă, le învăluie ca un nor. Această dragoste nu trebuie nici spusă, nici revelată. Nu se poate vorbi despre ea,”* nota Pessoa.

Și chiar așa era. Îi trimite Oféliei zilnic poezii, flori, mici cadouri, merg împreună la petreceri, în vizite. Pe zi ce trece, el devine tot mai gelos, nu suportă nici măcar s-o vadă că privește către alt bărbat și nu-i mai dă voie să poarte decolteuri. Ofélia e răsfățata lui. De la Pessoa au rămas 51 de scrisori mărturie a acestei iubiri. Aproape întotdeauna încep cu „bebe”, „bebe îngeraș”, „bebe mic”, „bebelușul meu mic și ștrengar”. Scrisori de la un *orphelin* către *Ophelina* sa.

De la ea au rămas 230, din care 110 au fost deja publicate. Și Ofélia îi scria alintându-l „Frumosul meu stăpân”, „Brunetul meu”, „Ninișor”, „Ninișor adorat”. Purtătorul acestor misive era un mic curier de la primul loc de muncă.

Relația dintre cei doi este mai mult spirituală, familia Oféliei stând continuu cu ochii pe ei. El avea treizeci și doi de ani, ea, nouăsprezece, și chiar își făceau planuri de căsătorie. Mai mult, Ofélia, fiind fata tipică a acelor vremuri, vedea în căsătorie o mare realizare a vieții. Dar teama lui de a-și asuma rolul de soț începe să fie vizibilă și relația dintre ei se răcește, iar în cele din urmă ia sfârșit.

Peste zece ani, pe 2 septembrie 1929, Pessoa îi dă poetului Carlos Quieroz o fotografie cu dedicație: *„Asta sunt eu la Abel, adică aproape de paradisul terestru, de fapt pierdut.”* Nu știa că era nepotul Oféliei. Aceasta vede fotografia și-i cere nepotului o copie cu dedicație, însă Fernando îi trimite o mărturie *„în flagrant de litru”* cu Bachus. Își dau întâlnire într-o stație de autobuz și reîncep relația, de astă dată sub auspiciile prieteniei. El o iubește în felul lui - cu intermitențe - când o caută plin de pasiune, când nu vine la întâlniri și nu-i scrie.



*„Fernando avea niște explozii de pasiune care mă speriau, notează Ofélia în jurnal. Într-unul din aceste atacuri spontane, eram doar noi în stația de tramvai de pe Strada São Bento, m-a împins în casa unei scări. M-a prins cu toată forța și m-a sărutat cu un sărut enorm”*

Dar Pessoa pe care-l cunoscuse în urmă cu zece ani nu mai era același, devenise tot mai preocupat de opera lui. Ea l-a iubit enorm și de aceea nici nu s-a căsătorit decât târziu, după moartea lui, tot sperând că vor fi împreună. Unii dintre prietenii lui au mărturisit că, pur și simplu, n-a avut bani să se căsătorească și nu și-a putut asuma responsabilitatea unei familii, dar nu-i exclus ca lui să-i fi fost doar teamă de-a trăi împreună cu cineva, structural fiind un singuratic.

Cert este că fiecare în parte a fost un vis pentru celălalt. Relația lor a continuat prin scrisori și prin telegrame. Ofélia i-a fost fidelă până la moarte, chiar dacă între ei n-a mai fost nicio relație. Întotdeauna a refuzat să mărturisească cuiva sau în public despre relația ei cu Pessoa. Știa sigur că lui nu i-ar fi plăcut. Nici el n-a vorbit prietenilor despre relația lui cu Ofélia și n-a mai avut o altă iubită. Au fost două suflete pereche care s-au iubit în felul lor. Mai târziu, după moartea lui, ea va marturisi că a făcut tot ce i-a stat în putință și atât cât i-a permis el, să-l facă fericit.

În 1936, Ofélia s-a căsătorit, totuși, cu omul de teatru, Augusto Eduardo Soares, mare admirator al poetului. Pe 6 februarie 1955, rămâne văduvă și continuă să trăiască până la 18 iulie 1991, după ce împlinise 91 de ani.

*„E para ti, ó Morte, vá a nossa alma e a nossa crença, a nossa esperança e a nossa saudação!*

*Senhora das Últimas Coisas, Nome Carnal do Mistério e do Abismo - alenta e consola quem te busca, sem te ousar procurar!*

*Senhora da Consolação (...)*

*Virgem-Mãe do Mundo absurdo, forma do Caos incompreendido, alastra e estende o teu reino sobre todas as coisas - sobre as flores que pressentem que murcham, sobre as feras que estremecem de velhas, sobre as almas que nasceram para te amar - entre o erro e a ilusão da vida!*

*Lago ao luar dormindo entre rochedos, longe da lama e da poluição da Vida!*

*A vida, espiral do Nada, infinitamente ansiosa por o que não pode haver.”*  
(Bernardo Soares, „O Livro do Desassossego”)

## FERNANDO PESSOA – OPERA ANTUMĂ

*„N-au purces ele, Doamne, ale tale nave să călătorească mai devreme decât ceea ce gândul meu, prin dezastrul acestei cărți, a obținut.”*

(„Cartea neliniștirii”, Bernardo Soares)

Fernando Pessoa a scris mult atât în portugheză, limba lui maternă, cât și în engleză, nutrind în sinea lui, ca orice mare scriitor, dorința de a primi Premiul Nobel. În 13.01.1935, îi scria lui Casais Montero: *„Nu mă gândesc nicidecum la Caeiro, la Ricardo Reis sau la Álvaro de Campos. Nu voi face nimic din toate astea, în sensul de a publica, cu excepția cazului în care mi s-ar da Premiul Nobel. Și când te gândești, dragul meu Casais Monteiro, că toți aceștia trebuie să fie, în practica publicațiilor întrecuți de Fernando Pessoa.”*

Poetul era un bun vorbitor de limbă engleză, propunea chiar „să transformăm engleza în latina lumii întregi”, dar chiar având un bun control asupra limbii, poeziile scrise în engleză nu au aceeași naturalețe ca cele scrise în portugheză. În 1932, recunoaște singur în prefața de la „Alma errante”, cartea lui Eliezer Kamenezky: *„Nu e portughez, așadar, nici nu ne putem aștepta să mânuiască cu o iscusință intimă una din cele mai complexe, mai subtile și mai opulente limbi din lume.”*

Din păcate, opera lui Fernando Pessoa n-a fost suficient cunoscută în timpul vieții și poetul n-a avut privilegiul de a fi nominalizat la Premiul Nobel. Totodată, avea conștiința artistului de geniu că anii dați lui pe acest pământ nu vor fi destul de mulți:

*„Dacă voi muri tânăr,  
Fără să reușesc să public nicio carte,  
Fără să văd cum arată versurile mele în literatura tipărită,  
Cer, în cazul când cineva s-ar necăji din pricina mea,  
Să nu-și facă nimeni griji.  
Dacă se va întâmpla așa, așa era să fie  
Chiar de nu vor fi niciodată tipărite  
Versurile mele își vor păstra frumusețea dacă au fost frumoase.  
Însă ele nu pot să rămână frumoase dacă nu au fost tipărite,  
Căci dacă rădăcinile pot trăi sub pământ,  
Florile înfloresc doar în aer liber și la vedere  
E obligatoriu să fie așa.  
Nimic nu se poate împotrivi. ”*

(Alberto Caeiro, „Poeme desperecheate”)

În 1929, Pessoa presimte că sfârșitul se apropie și începe să-și dactilografieze textele. Viața lui fusese însăși opera, iar opera era o întreagă viață și este

conștient că „*timpul pierdut prin cele pe care le-am înfăptuit nu l-am câștigat poate decât în iluzia, acum destrămată, că merită să le fac.*” Cei din redacția revistei „Presenca” îi cer un manuscris cu poeziile lui pentru a i le publica și le promite „Paznicul turmelor”, dar le cere să publice un volum pe care i l-ar fi dat prietenul lui Sá-Carneiro, înainte să moară, „Indicios de Ouro”. Cert este că Pessoa, așa cum îi scria prietenului său Casais Monteiro, intenționa să-i adune pe toți heteronimii într-un singur volum și așa cu toți adunați laolaltă „*să mă întorc la mine. Timp de câțiva ani am călătorit ca să adun feluri de a simți. Acum că am văzut tot și am simțit tot, e de datoria mea să mă închid în casă în spiritul meu și să lucrez, cât pot și la ce pot, pentru progresul civilizației și lărgirea conștiinței umanității.*”

Balansând între dorința de a publica și între reticența de-a încredința hârtiei orice superficialitate, Pessoa a publicat puține cărți în timpul vieții. „*Unele lucrări mor fiindcă nu valorează nimic. Altele au parte de ziua scurtă pe care le-o conferă spiritul trecător. Altele coexistă cu o întreagă epocă. Iar altele, mai mult, durează cât durează civilizația respectivă. Doar că altele durează și mai mult de atât. Ele ating acea maturitate a vieții care e la fel de mortală ca Zeii.*”

„Ultimatum”, primul text publicat în volum, a fost destinat, inițial, revistei portugheze „Portugal Futurista” pentru a fi publicat împreună cu alte manifeste avangardiste, însă revista a avut trista soartă de a fi confiscată de poliție imediat după ce a apărut pe piață. Manifestul, publicat autonom câțiva ani mai târziu, avea același stil cu manifestele lui Marinetti, însă, din punct de vedere al conținutului, era un protest împotriva umilirii și a micimii care invadase Portugalia. „*Teoria mea estetică și socială în „Ultimatum”, scrie Pessoa în numărul 2 al revistei „Athena”, se rezumă la atât: la iraționalizarea activităților care nu pot fi (cel puțin nu încă) raționalizate. Așa cum metafizica este o știință virtuală, iar sociologia e alta, propun iraționalizarea amândurora - adică, metafizica transformată în artă și sociologia doar în politică. Pe scurt, asta susțin în „Ultimatum”-ul meu.*”

Al doilea volum publicat în timpul vieții de către Pessoa cuprinde poeziile scrise între 1908 și 1912 și se intitulează „35 Sonnets, by Fernando Pessoa”. Sonetele, scrise în limba engleză, după modelul shakespearian – 12 versuri consecutive cu rime ABAB CDCD EFEF plus încă două puțin spre dreapta cu rimă CG se dorește a fi o adaptare modernă a scriitorului englez. Deși a intenționat să mai adauge până la 80 de sonete, sonetul XXXV are sensul final al cărții. Iată primul sonet cu care se deschide volumul:

*„Indiferent că scriem, că citim, sau doar privim,  
Rămânem veșnic inaparenti. Ființa  
Nu putem s-o transpunem în verb sau în carte  
Sufletul nostru e infinit departe de noi.  
Oricât ne-am strădui să impunem voința gândirii noastre*

*Sau să ne îndreptăm sufletul spre arte și exprimare  
Ceea ce avem în inimă tot incomunicabil este  
Noi ignorăm ceea ce noi înșine arătăm.  
Abisul unui suflet nu poate fi traversat de alt suflet  
Cât ar fi ea de vicleană sau de perspicace gândirea noastră.  
Rămânem reduși doar la adevărul din propriul nostru eu  
Și doar anunțăm gândirii ceea ce suntem  
Nu scăpăm din somnul despre noi înșine, suflete plâpânde  
Și fiecare visându-l pe fiecare vis în visele visurilor fiind.”  
( Fernando Pessoa, „Sonet I”)*

Tot la Editura Monteiro & Co unde îi apăruse volumul de sonete apare „Antinous, A Poem” by Fernando Pessoa (1918) ce cuprinde poezii în limba engleză. Apoi, urmează „English Poems I-II”, by Fernando Pessoa (1918) și „English III”, by Fernando Pessoa, publicate la Editura Olisipo și, după cum spune poetul, trebuie să știi foarte bine engleza pentru a pătrunde sensul poeziilor lui. Redau „Poemul 82” a cărui temă este eternul joc dintre viață și moarte:

*„Toți acești oameni și toată lumea mi-s dragi fiindcă  
N-am de iubit multă vreme. Deși nu cred  
Că am fi muritori, întrucât depindem de legi majore  
Dar faptul că pierdem această lume nu pot nega  
Lumina mării ce se sparge în luminițe  
Sau suavele brize abia simțite ar putea fi  
Date în schimbul unor lumini divine, ale unor brize  
Și mai adevărate, dar pe cele de aici categoric le pierdem  
Ca un ciudat scâncet mocnit de copil bolnav  
Dar care încă mai are copilărie, după lumea asta deja eu plâng  
Poate că undeva departe într-o lume sublimă și-nțepenită încă  
Se mai află și copilăria mea niciodată uitată.  
Nu, nicidecum nu plâng jocul simțurilor - nici oamenii, nici lumea asta-  
Le îndrăgesc azi fiindcă sunt prezente și le voi îndrăgi pierzându-le.”  
(Fernando Pessoa, „Poem 82”)*

În 1932, apare o carte bizară intitulată „Suflet rătăcitor” al cărei autor este emigrantul rus-evreu Eliezer Kamenezky, cu o prefață de Fernando Pessoa. După îndelungi cercetări s-a ajuns la concluzia că, de fapt, îi aparține tot lui Pessoa. Cartea a fost publicată la Lisabona de Oficinas Graficas da Empresa do Anuario Comercial și are în interior chipul autorului desenat de José Malhoa cu numele scris în alfabet ebraic (idiș).

*„Eliezer e un evreu rus, un rătăcitor oprit temporar, idealist și romantic cum sunt toți evreii, atunci când nu sunt opusul”, scrie Pessoa în prefața volumului. Eliezer s-a născut în 1888 (anul în care s-a născut Pessoa) în orașul Bachmut*

(Artemivsk, Ucraina) și la vârsta de 15 ani s-a suit clandestin pe un vas în portul Odessa fără să știe măcar destinația navei. Așa, a ajuns în Brazilia, iar în 1917 vizitează Portugalia și decide să rămână în Lisabona. Cu o barbă de Rasputin, cu părul vâlvoi, încălțat tot timpul în sandale, era o apariție stranie în oraș. A ajuns să interpreteze și câteva roluri secundare în filme portugheze, dar fiind vegetarian, ca să supraviețuiască, a început să țină prelegeri despre alimentația naturală și despre o viață cât mai aproape de primitivism. Mai târziu începe să se ocupe de comerțul cu antichități și astfel ajunge să-l cunoscă pe Pessoa. Acest personaj bizar n-a știut să vorbească decât limba rusă, iar Pessoa mergea la magazinul lui și-i traducea în portugheză tot ceea ce scria el în rusește. O serie de indicii din „Suflet rătăcitor” dovedește fără niciun dubiu că este vorba de un alt heteronim persoan: referințe la preferințele muzicale ale lui Eliezer – care erau ale lui Pessoa - faptul că folosea majuscule la jumătatea textelor când scria anumite cuvinte, trimiteri la unele poezii și citarea unor versuri. „Suflet rătăcitor” poate o aluzie vagă a „sufletelor moarte” ale lui Gogol, este o nouă ipostază în care se surprinde Fernando Pessoa. Multe dintre negațiile la adresa personalității lui Eliezer par a fi ascunse cu dibăcie în text tocmai cu scopul de a fi descoperite: *„Niciun evreu, oricât de mare poet ar fi, nu ar fi capabil să pună în scriere... mișcarea profund logică a odei grecești; ori să scrie ca Eschil”*. Ba bine că nu! Poetul cu sânge sefard a trecut cameleonice și cu genialitate prin toate speciile liricii, sub măștile celor 127 de heteronimi pe care i-a creat, printre care și rusul-evreu Eliezer Kamenezky.

Un alt text la fel de misterios precum „Suflet rătăcitor” a fost ghidul Lisabonei scris de Pessoa în engleză, „What the Tourist should see”, dactilografiat în 1925 și publicat abia în 2006, la 71 de ani distanță de anul morții poetului. Fără să aibă vreo valoare literară, ghidul este doar o schiță pe care poetul ar fi dorit s-o utilizeze în textele lui patriotice.

Fernando Pessoa a avut multe proiecte în ceea ce privește publicarea operei sale, dar prea puține s-au materializat. A trimis chiar unul dintre manuscrise („The mad Fiddler”) spre publicare la Londra, la Editura Constable & Co care i-a răspuns pe 6 iunie 1917 că nu au nicio posibilitate să i le publice și, astfel, manuscrisul a rămas alături de celelalte de 27 453 texte în cufărul în care au fost găsite. Iată una dintre poezii:

*„Îngerii au venit și au căutat-o  
Și au aflat-o stând lângă mine,  
Aici unde tot ei o aduseseră pe aripile  
Cu care au sosit atunci și mi-au luat-o  
Își lăsase căminul, ziua luminoasă de Domnul dată  
Și venise să locuiască împreună cu mine.*

*Ea mă iubea întrucât iubirea  
Iubește doar imperfectele lucruri  
De sus din cer au sosit atunci îngerii  
Și mi-au luat-o s-o ducă foarte departe.  
Au luat-o pentru totdeauna au transportat-o  
Între luminoasele lor aripe.*

*E drept că era oarecum sora lor  
Și la fel apropiată de Dumnezeu ca ei  
Dar ea pe mine mă iubea totuși  
Întrucât nu avea nicio soră inima mea.  
Ei au luat-o pe sus și au dus-o departe.  
Iar asta e tot ce s-a întâmplat.”  
(Fernando Pessoa, „Nimic”)*

### **Bibliografie:**

Fernando Pessoa, „Opera poetică”, Humanitas Fiction, București, 2011, 2012

Fernando Pessoa, „Cartea neliniștirii”, Humanitas Fiction, București, 2009, 2010, 2011

José Paulo Cavalcanti Filho, „Fernando Pessoa (o cvasi autobiografie)”, Editura Eikon, București, 2015

Fernando Pessoa, „Ultimatum și alte manifeste”, Humanitas Fiction, București, 2012

**AUTOR: Maria Sava**

